

Міністерство освіти і науки України
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
Педагогічний факультет
Кафедра загальної педагогіки та дошкільної освіти

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ СТУПЕНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ «МАГІСТР»**

**ВИХОВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
ЛЮДЯНОСТІ ЯК БАЗОВОЇ ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ**

Виконала:

студентка педагогічного факультету
спеціальності 012 “Дошкільна освіта”

Полюхович Наталія Василівна

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор

Марчук Оксана Олександрівна

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ЛЮДЯНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

- 1.1. Виховання базових якостей особистості дошкільників як психолого-педагогічна проблема
- 1.2. Аналіз програмового забезпечення в контексті формування базових якостей особистості в умовах закладу дошкільної освіти
- 1.3. Зміст, форми та методи виховання людяності у старших дошкільників

Висновки до розділу 1

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ВИХОВАННЯ ЛЮДЯНОСТІ ЯК БАЗОВОЇ ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

- 2.1. Діагностика рівнів вихованості людяності старших дошкільників
- 2.2. Методика виховання людяності як базової якості особистості у старших дошкільників
- 2.3. Аналіз ефективності методики виховання людяності як базової якості особистості у дітей старшого дошкільного віку

Висновки до розділу 2

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження. Соціально-політичні зміни в житті суспільства і необхідність підготовки до них дітей і молоді, починаючи з дошкільного віку, зумовили посилення інтересу до соціальних аспектів виховання дітей. Керування своєю поведінкою і способами спілкування, здатність вибору адекватної альтернативи поведінки, орієнтації у нових обставинах, відчуття свого місця в товаристві інших людей є важливим аспектом соціального розвитку дитини.

Проблема виховання базових якостей дитини старшого дошкільного віку в закладі дошкільної освіти є актуальною для українського суспільства з огляду на його розвиток у контексті якісних змін, об'єктивного взаємозв'язку і взаємозумовленості явищ матеріального і духовного світу. Пізнаючи українське суспільство як об'єктивну реальність, варто розглядати політичні, економічні, педагогічні явища, як притаманні йому обставини та умови, в яких розвивається суспільство і саме від них залежить реалізація духовного потенціалу України з одного боку та причини таких змін, як факти або явища, які породжують інші або зумовлюють в ньому зміни з іншого. Водночас варто усвідомлювати, що існують фактори – рушійні сили процесу розвитку українського суспільства і саме вони уможливають творення, а не його руйнацію.

Базові якості є найважливішими для особистісного зростання людини, на них ґрунтується фундамент особистісної культури дошкільника. Базовий рівень якостей складає основу формування моральних якостей дошкільника: визнання чеснот і переваг інших людей, здатність розуміти інших, змогу ставати на їхнє місце, співпереживати їм, допомагати за власним бажанням, робити людям добро, не чекаючи винагороди.

Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Закон України «Про дошкільну освіту», Базовий компонент дошкільної освіти в Україні проголошують освітнім пріоритетом морально-духовний розвиток особистості. У цьому зв'язку суспільна актуальність дослідження людяності

як базової якості особистості обумовлюється існуванням суперечностей між проголошеним дитиноцентризмом освіти та домінуванням традиційної навчально-дисциплінарної моделі, між теоретично визнаною позицією толерантності у міжособистісних взаєминах та практичним поширенням конкурентно-індивідуалістичної спрямованості особистості. Інтерес до виховання людяності пояснюється й визнанням дошкільного дитинства періодом фактичного становлення особистості, коли закладаються основи її моральної спрямованості.

Вивчення історичного досвіду розвитку наукової думки в Україні, представленого в історіографічних джерелах, дозволяє констатувати існування теорій особистості, які спрямовані до гуманістичного розвитку та збереження моральних норм сучасного українського суспільства. Зокрема, представлені Г.Баллом (концепція особистості у раціогуманістичній психології), І.Бехом (особистісно орієнтоване виховання дитини), І.Божович (концепція формування особистості у дитячому віці), Л.Виготським (культурно-історична теорія розвитку вищих психічних функцій та учення про особистість), Г.Костюком (теорія особистості за принципом розвитку), О.Лазурським (психологічна структура особистості), О.Леонтьєвим (особистість у загальнопсихологічній теорії діяльності), В.Мясищевим (особистість у психологічній теорії відношень), В.Рибалкою (культурно-психологічна концепція особистості за принципом цінності особистості як феномену культури), С.Рубінштейном (особистість у філософсько-психологічній концепції); теорії гуманістичної педагогіки в галузі дошкільного виховання (Я.Коменський, Й.Песталоцці, А.Макаренко, В.Сухомлинський); класичні підходи до формування моральних якостей особистості (І.Бех, Л.Виготський, О.Запорожець, В.Котирло); обґрунтування системи морального виховання дітей дошкільного віку в дитячому садку та сім'ї (А.Виноградова, В.Нечаєва, С.Козлова, Р.Буре, Р.Іванкова); проблеми виховання гуманних почуттів у дітей (В.Котирло, С.Кулачківська, С.Ладивір, Ю.Приходько, С.Тищенко) складають вагомe наукове підґрунтя для існування гуманістичної парадигми в українському суспільстві.

Актуальність проблеми виховання людяності в дошкільному віці, а також наявні суперечності між соціально-економічними змінами у суспільстві та необхідністю гуманізації взаємин людей, між досягненнями вітчизняної науки у галузі морального виховання і сучасним станом роботи закладу дошкільної освіти з окресленої проблеми зумовили вибір теми магістерського дослідження: **«Виховання у дітей старшого дошкільного віку людяності як базової якості особистості».**

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність методики виховання людяності як базової якості особистості дітей дошкільного віку.

Відповідно до мети визначено **завдання** дослідження:

1. Обґрунтувати теоретичні засади виховання людяності як базової якості особистості дошкільників.

2. На основі аналізу та узагальнення філософської, психолого-педагогічної літератури охарактеризувати зміст, форми та методи виховання людяності у старших дошкільників.

3. Визначити критерії та показники, виявити рівні сформованості людяності у дітей старшого дошкільного віку.

4. Розробити методику виховання людяності як базової якості особистості у старших дошкільників.

5. Проаналізувати ефективність методики виховання людяності у дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження: процес виховання базових якостей особистості у дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження: зміст, форми та методи виховання людяності у дітей старшого дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження: успішності процесу виховання людяності як базової якості особистості дітей дошкільного віку сприятиме врахування наступних педагогічних умов: процес виховання людяності необхідно здійснювати при спеціально організованій педагогічній та виховній роботі з урахуванням вікових особливостей дітей старшого дошкільного віку;

наповнення змісту освітньої діяльності старших дошкільників моральним контентом; упровадження в освітній процес ЗДО художньо-ігрової діяльності, яка виступає важливим засобом в особистісному розвитку дітей, включаючи розвиток міжособистісних стосунків.

Відповідно до визначених завдань було застосовано такі **методи дослідження**: теоретичні: аналіз, порівняння і узагальнення наукових джерел дали змогу сформулювати уявлення про актуальність проблеми, ступінь її дослідження, сприяли визначенню його концептуальних засад й сутності феномену «виховання людяності дітей дошкільного віку» та педагогічних умов її формування; емпіричні: бесіди, анкетування, спостереження, діагностичні методики, аналіз планів навчально-виховної роботи дали змогу з'ясувати особливості прояву людяності дошкільників і стан їхнього виховання в умовах ЗДО; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний) був застосований для перевірки ефективності моделі та методики виховання людяності дітей старшого дошкільного віку; статистичні: методи математичної статистики були використані для обробки експериментальних даних і аналізу динаміки досліджуваних явищ.

База дослідження: дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі закладів дошкільної освіти Сернинський садочок дошкільної освіти «Берізка». Експериментом було охоплено 50 дітей старшого дошкільного віку, 10 вихователів закладів дошкільної освіти, 20 батьків.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: *вперше* теоретично обґрунтовано, розроблено і експериментально перевірено методику виховання людяності як базової якості особистості в дошкільному віці; *удосконалено* структурні компоненти, критерії, показники та рівні вихованості людяності у дітей старшого дошкільного віку; *набули подальшого розвитку* положення про виховання людяності дітей дошкільного віку.

Практична значущість дослідження полягає у розробці методики виховання людяності дітей старшого дошкільного віку.

Методичні матеріали, розроблені автором, можуть бути впроваджені у масову практику роботи закладів дошкільної освіти. Результати дослідження

можуть застосовуватися у процесі підготовки та перепідготовки фахівців спеціальності 012 «Дошкільна освіта» під час вивчення розділів «Моральне виховання», «Робота ЗДО з родинами вихованців».

Апробація та впровадження результатів магістерського дослідження.

Обґрунтовані та досліджені автором положення апробовані та впроваджені в освітній процес закладів дошкільної освіти.

Основні результати дослідження було обговорено на Регіональному науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми формування творчого педагога в контексті нового Базового компоненту дошкільної освіти» (26 травня 2021 р.); Студентській науково-практичній конференції «Психолого-педагогічні особливості формування особистості в освітньому просторі: історичний досвід та практика сьогодення» (3 листопада 2021 р.), а також на засіданнях кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти.

Публікації. Основний зміст і результати магістерського дослідження відображено в таких публікаціях автора:

1. Полюхович Н.В. Людяність як підґрунтя для формування морально-етичних якостей дошкільника. *Актуальні проблеми формування творчого педагога в контексті нового Базового компоненту дошкільної освіти: Збірник тез виступів учасників Регіонального науково-практичного семінару* (м. Рівне, 26 травня 2021 року) / за ред. О.О. Красовської, Л.Б. Мельничук, І.П. Мисько; ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука». Рівне: МЕРУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2021. С. 145-148.

2. Полюхович Н. В. Технології виховання людяності у дітей дошкільного віку. *Традиції та нові стратегії у Центральній та Східній Європі: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 25-26 червня 2021 р.) / ГО «Інститут інноваційної освіти»; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. - Київ: ГО «Інститут інноваційної освіти», 2021. - 44-45с.

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел (70 найменувань) та 4 додатки. Основний обсяг роботи

становить 77 сторінок. Робота містить 6 таблиць, 4 рисунки. Загальний обсяг магістерської роботи складає 95 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ЛЮДЯНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1 Виховання базових якостей особистості дошкільників як психолого-педагогічна проблема

Моральна свідомість людини включає знання про моральні норми і цінності, моральні почуття, що відображають переживання цих норм і цінностей, а так само систему мотивів моральної діяльності, готовність до неї. У дітей дошкільного віку знання виступають у формі уявлень.

Почуття - особлива форма ставлення людини до явищ дійсності, обумовлена їх відповідністю або невідповідністю потребам людини. Почуття, як емоційне ставлення людини до різноманітних явищ і дійсності, її моральні переконання та внутрішній світ [1].

К. Ушинський, зазначав: «Ніщо - ні слово, ні думки, ні навіть вчинки наші не виражають так ясно і вірно нас самих і наших відносини до світу, як наші почуття: в них чути характер не окремої думки, не окремого рішення, а всього змісту душі нашої і її укладу» [70].

Особливу групу почуттів, базових якостей, складають вищі почуття: моральні, естетичні, інтелектуальні. Ці високі почуття характеризують розвинену дорослу людину, які здатна надихнутись на великі справи, благородні вчинки, але, вони не дані дитині в готовому вигляді від народження. Вони виникають і розвиваються упродовж дитинства під впливом соціальних умов життя і виховання. Виховання базових якостей людини тісно пов'язане з розвитком у дітей дошкільного віку емоційного ставлення до навколишнього. Розвиток емоційної сфери дитини і виховання на цій основі її почуттів є першочерговим завданням, «не меншим, а в якомусь сенсі навіть більш важливим, ніж виховання дитячого розуму» [15].

У працях К. Ушинського, В. Белінського, Н. Добролюбова, А. Герцена, Н. Чернишевського відзначається, що діти рано починають відчувати доброту і справедливість з боку дорослих, однолітків і чуйно реагують на різні прояви недобррозичливості до них [70].

Велику увагу питанню виховання почуттів дитини приділяв В. Сухомлинський. Він вважав, що важливо з малих років виховувати почуття дитини, вчити її співставляти власні бажання з інтересами інших. Той, хто в ім'я своїх бажань відкидає в бік закони совісті і справедливості, ніколи не стане справжньою людиною і громадянином [67].

Педагоги і психологи підкреслюють, що почуття дітей найбільш інтенсивно розвиваються в дошкільному дитинстві. Ці почуття можуть виявлятися і у відношенні дитини до самої себе (почуття власної гідності, переваги, або, навпаки, почуття неповноцінності, впевненість або відчай і ін.), і у ставленні до інших людей (симпатія чи антипатія, співчуття, злість, гнів, байдужість, почуття дружби, любові, товарицькості, почуття сорому, провини і ін.), до колективу (почуття колективізму, солідарності), до мистецтва (естетичні почуття) [64].

Для формування почуттів дитини, її нормального розвитку велике значення має виховання емоційно-позитивного ставлення до навколишнього. Позитивні емоційні стани - це основа доброзичливого ставлення до людей, готовності до спілкування. Негативні емоційні стани можуть послужити причиною озлобленості, заздрості, страху, відчуження. Діти дошкільного віку здатні відчувати сильне почуття прихильності у відповідь на турботу і ласку [45].

Н. Капустіна пише, що «у віці від 3 до 6 років прихильність до людей вкрай необхідна для розвитку особистості дитини. Якщо її позбавити цієї прихильності, вона може стати жертвою страхів і тривожних переживань або у неї настане психічна атрофія, слід від якої зберігається протягом усього життя і відбивається на її смаках і волі» [30].

Моральні почуття формуються у дітей в процесі взаємовідносин їх з дорослими і однолітками. Причому спочатку виникає співпереживання радості, а потім вже співпереживання горя.

Моральне виховання являє собою надзвичайно складний і багатогранний вплив на людину, зокрема, на дитину дошкільного віку. Це і формування основ моральних якостей людини, що росте, і успішне представлення педагогом

понять, на основі яких дитина зробить вчинки, що відповідають нормам і інтересам суспільства, і зародження глибоких моральних почуттів, і накопичення дитиною позитивного досвіду в поведженні з оточуючими, і її особисте ставлення до всіх сфер суспільного, духовного і практичного життя на землі [36].

У психологічній і методичній літературі дається таке визначення моральності. «Моральність - один з основних способів регуляції дій людини в суспільстві, особлива форма суспільної свідомості і вид суспільних відносин. Дослідження психологів, педагогів і вчених показують, що саме дошкільний вік характеризується великими можливостями для морального виховання дітей. У різних видах їх діяльності успішно формуються деякі способи свідомого управління своєю поведінкою, активність і самостійність, інтерес до суспільного оточення. У суспільстві однолітків між дошкільниками вперше встановлюються взаємини, які під керівництвом педагога набувають доброзичливий характер і у дітей виникає, наприклад, почуття товариськості і дружби» [9].

В даний час поняття «уявлення про моральні якості» мають розмиті визначення в науці, що базуються на двох похідних термінах: «моральність» і «уявлення». Проведемо невеликий екскурс цього феномена.

У найзагальнішому розумінні, В. Гурін [21] розглядає уявлення як процес і результат відтворення у вигляді образу будь-якого об'єкта, події, явища. Г. Абрамова, Л. Венгер, В. Мухіна під уявленнями розуміють наочний образ предметів і явищ дійсності, що впливають на органи чуття в минулому [2].

На думку Р. Буре «уявлення - наочний образ предмета або явища (події), що виникає на основі минулого досвіду (даних відчуттів і сприйняття) шляхом його відтворення в пам'яті або уяві. Уявлення відрізняються від абстрактних понять своєю наочністю, в них ще не виділені внутрішні, приховані закономірності зв'язку та відносини» [10].

Характерними особливостями ранніх дитячих уявлень є їх невиразність, злитість, безсистемність, нерухомість. Ці особливості подання чітко

виступають в різних видах діяльності дошкільника, характеризуючи як його пам'ять, так і уяву.

В. Давидов, А. Запорожець, Л. Першина, А. Петровський, С. Рубінштейн, М. Ярошевський та інші, вивчаючи процес утворення уявлень, відзначали, що уявлення як чуттєвий образ містять риси, які відкриваються людині при безпосередньому спогляданні. На відміну від відчуттів і сприйняття, уявлення носять більш-менш узагальнений характер. При цьому ступінь узагальненості залежить від того, чи відбиваються в ньому поодинокі випадки або цілий пласт (наприклад, уявлення про окремий гуманний вчинок). В уявленнях відбиваються не всі, а лише деякі, звичайно часто повторювані особливості об'єктів. Відбір об'єктів, як відзначають психологи, не випадковий, а залежить від спрямованості особистості, - у кожної людини утворюються характерні для неї уявлення і тому мають якісь особливі риси. Але все-таки у всіх уявлень є і спільне, що дозволяє безпомилково відрізнити ці явища від інших. Психологи пояснюють це спільністю змісту досвіду всіх людей щодо одних і тих же явищ [51].

У даній дослідницькій роботі ми схиляємось до поглядів вчених (Л. Аболін, Х. Валіахметов), які визначають уявлення про моральні якості і норми поведінки як важливі смислові освіти в структурі особистості, які є продуктом трансформації соціально-громадських цінностей в індивідуальні орієнтири, на підставі яких особистість осмислює дійсність і вибудовує конструктивні відносини з собою і світом [1].

Як відзначають В. Нечаєва і Т. Маркова уявлення про моральні якості і норми поведінки в старшому дошкільному віці розкриваються через:

1) поведінковий аспект: інформованість дітей про моральні відносини та способи їх прояву (правила і норми поведінки);

2) ціннісно-смисловий аспект: аргументованість суджень про вчинки і способи поведінки в етично значущих ситуаціях, пов'язаних з проявом моральної поведінки;

3) емоційно-особистісний аспект: ставлення до описуваних подій - емоційні реакції на дії персонажів або ситуацій [43].

Для розвитку гармонійної особистості необхідний кожен віковий період. У кожному віці є система різних видів діяльності, але провідна займає в ній особливе місце, так як вона має найбільший вплив на розвиток психіки. Д. Ельконін вважає, що провідною діяльністю дошкільника стає ігрова, в якій відбувається активна соціальна взаємодія з однолітками і дорослим.

На думку Л. Першин, саме старший дошкільний вік (від 5 до 7 років) є періодом особливо інтенсивного освоєння навколишнього соціального середовища [51].

Формування психічних якостей в онтогенезі тісно пов'язане з проходженням певного вікового етапу.

У старшому дошкільному віці вдосконалюється нервова система, інтенсивно розвиваються функції великих півкуль головного мозку, посилюється аналітична і синтетична функції кори. Швидко розвивається психіка дитини. Змінюються взаємовідношення процесів збудження і гальмування. Пізнавальна діяльність дошкільника переважно відбувається в процесі навчання.

У старших дошкільників поки переважає мимовільна увага; дитина ще не може керувати своєю увагою і часто виявляється у владі зовнішніх вражень. Проявляється це в швидкій відволікаємості, неможливості зосередитися на чомусь одному, в частій зміні діяльності. До початку навчання у школі у дитини поступово формується довільна увага.

Сприйняття дитини дошкільного віку носить мимовільний характер. Діти не вміють управляти своїм сприйняттям, не можуть самостійно аналізувати той чи інший предмет. В предметах дошкільника помічають не головні ознаки, не найважливіше і істотне, а те, що яскраво виділяє їх на підґрунті інших предметів: колір, величину, форму.

У старшому дошкільному віці запам'ятовування носить в основному мимовільний характер (дошкільник не дбає про те, щоб все, що він сприймає, міг легко і точно пригадати згодом), але вже з 4-5 років починає формуватися довільна пам'ять. Спочатку переважає наочно-образна пам'ять. Ближче до вступу в школу виникає і розвивається пам'ять словесно-логічна.

До шести років формується словесно-логічне мислення - пізнання за допомогою понять, слів, думок, а пізніше - стає ведучою і залишається основною формою мислення у більшості дорослих людей [2].

У дошкільному віці відбувається відділення мови від безпосереднього практичного досвіду. Головною особливістю даного віку є виникнення планувальної функції мови. Мова обох видів набуває форму контекстної, монологічної. Як було показано в дослідженнях І. Мулько, основна лінія розвитку зв'язного мовлення полягає в тому, що від виняткового панування ситуативного мовлення дитина переходить до мови контекстної [42]. Виникнення контекстної мови визначається характером і завданнями її спілкування з оточуючими.

Згідно психолінгвістичній теорії, розвиток мови і процес мовного формування являє собою циклічно повторювані переходи від думки до слова і від слова до думки, які стають все більш змістовно багатими і усвідомленими. Спочатку думка перетворюється в слово, яке одночасно виступає як речення, і як фраза. Потім здійснюється розгортання даного слова в цілі фрази. Так, одна і та ж думка може бути виражена і окремим словом, і цілої фразою [39].

Чим краще розвинена мова у дитини дошкільного віку, чим вищий рівень сприйняття, тим раніше формується довільна увага.

Формування її відбувається поступово, у міру розвитку окремих властивостей, таких, як, обсяг, концентрація, розподіл і переключення, стійкість [2].

В цілому, пізнавальною особливістю дітей даного віку є потреба в осмисленні того, що відбувається навколо, в пошуку навколишньої дійсності. Пізнавальна активність дітей в цьому віці сприяє розвитку інтелекту і формування готовності до систематичного навчання.

З точки зору Л. Аболін і Х. Валіхметова, дошкільний вік сензитивний для соціального і емоційного, інтенсивного особистісного розвитку. Як показав аналіз ряду досліджень, розвиток соціальної та комунікативної компетентностей дошкільників обумовлено потребою в самоствердженні у дитячому колективі і популярності та включає розвиток якостей особистості,

які сприяють спілкуванню, соціальним умінням і навичкам, засвоєнню соціальних ролей і статево-рольових стереотипів [1].

Таким чином, старші дошкільники повинні опанувати не тільки мовні форми, але у них повинні бути розвинені невербальні засоби передачі своїх почуттів і переживань. Це робить процес навчання і виховання старшого дошкільника не тільки цікавим, але і соціально значущим, формує у дошкільників стиль поведінки в суспільстві, тобто вчить громадським правилам і нормам, а також закріплює інтерес до культурних звичаїв і традицій інших народів.

В одному з досліджень, які були проведені під керівництвом Т. Пономаренко, було встановлено, що недостатня взаємодія і прояви невербальної комунікації у дитини, можуть з'явитися такі поведінкові відхилення: уникнення контакту, надмірна пасивність, частий плач і підвищена збудливість, недостатній розвиток диференційованих форм спілкування, відмова від їжі, порушення фізіологічного сну, що не обумовлені органічними причинами, виражені захисні механізми і сильна тривога при зустрічі з новою людиною і нестандартною ситуацією [55].

Передумовами цих порушень можуть стати недостатня готовність дошкільника до спілкування, недостатність взаємодії і гри, ігнорування сигналів дитини про її стан, недостатні зусилля з підтримки соціально-міжособистісної взаємодії [10].

Отже, показниками розвиненості комунікативних умінь є застосування мовних і невербальних засобів (жестів і міміки). Формування комунікативних умінь сприяє підвищенню мотивації дошкільників, сприяє встановленню міжпредметних зв'язків. Все це сприятливо позначається на розвитку пізнавальної активності, самодисципліни, уяви і навичок спільної діяльності.

Дослідники Ю. Ємельянов, В. Житников, І. Мулько, В. Мухіна відзначають таку властивість особистості як комунікабельність. Бути комунікабельним означає бути схильним до спілкування з людьми, проявляти активність у підтримці та встановленні контакту, вміти і хотіти передавати свої

думки. Одним з головних якостей дошкільника, який здатний до спілкування, дослідники називають здатність до емпатії і рефлексії [42].

Дитина старшого дошкільного віку повинна зуміти поставити себе на місце іншої людини, проявляти співчуття і співпереживання.

Виховання моральних уявлень в дошкільному віці відбувається на всіх етапах становлення і розвитку особистості, починаючи з самого раннього дитинства.

Дошкільний вік представляє період первісного становлення особистості. Саме в цей період закладаються основи морального виховання дошкільників, становлення моральних рис характеру дитини [9].

Особливості дитячих взаємин виражаються в гуманному змісті спілкування, вибірковості стосунків дитини з дорослими, так і з однолітками. Отримані дані Г. Абрамової дозволили визначити критерії, які мають моральний опис, що розкриває інтелектуально-моральну і емоційну сторону, і виражаються у вчинках, діях, у поведінці. Показником формування гуманних якостей є також, за словами Г. Абрамової, вираження їх дітьми з власної волі, незалежно від безпосереднього впливу вихователя і його присутності в групі. Отримані результати дослідження Г. Абрамової підтвердили висунуте припущення про внутрішні взаємозв'язки в структурі моральних якостей, як дитяча дружба і активні прояви взаємодопомоги, загальна організованість поведінки дітей, яка необхідна в спільних іграх [2].

За дослідженнями Т. Пономаренко і Л. Лисюк, виявлення і формування моральних і етичних уявлень, виховання цих почуттів, сприяє спостереження за спілкуванням дітей у процесі реалізації діяльності: чи уважні діти один до одного, коли вони разом працюють, грають, займаються або йдуть на прогулянку [56].

Початкові уявлення про взаємини людей дитина отримує, спостерігаючи за взаємовідносинами оточуючих її дорослих. Їх поведінка, а також їхнє ставлення до неї самої, до її вчинків стає для малюка як би програмою поведінки.

Важливо, щоб дорослі висловлювали схвалення з приводу гарної поведінки дитини, її доброзичливого ставлення до однолітків, заохочували дружні спільні ігри, прагнення виручити товариша, надати допомогу; важливо, щоб вони щиро поділяли радість малюка при вдалому завершенні важкої для нього справи, заохочували боязку дитину, яка боїться невдач. Не варто забувати і про вимогливість. Тільки розумне поєднання любові і вимогливості дає бажані результати: у дітей зростає прагнення вести себе краще, добиватися успіхів у всіх справах, з'являється впевненість у своїх силах і можливостях.

Одним з найважливіших умов успішного розвитку моральних почуттів дитини є створення дорослими життєрадісного оточення навколо неї. На це багато разів вказував А. Кузмінський, причому він підкреслював, що малюк повинен віддаватися радості з усією дитячою безпосередністю [45].

Дитина розвиває і вдосконалює спілкування з дорослим, воно все більше набуває особистих форм: дитина активно прагне до обговорення своєї поведінки, вчинків і дій оточуючих з точки зору дотримання ними моральних норм. По відношенню до однолітків також змінюється: дитина починає віддавати перевагу другу дорослому партнеру по спілкуванню, знаходить і виділяє найбільш приємних з її позиції однолітків, прагне спілкуватися з ними все частіше [49].

Аналіз наукової та методичної літератури (К. Біла, В. Зімоніна, Т. Поніманська, Г. Узбекова), матеріалів ЗМІ, педагогічної практики дозволили умовно виділити і описати вікову періодизацію початків моральних уявлень дошкільників, яка відображає характеристики генетично первинних етапів розвитку індивідуальної моральної свідомості:

1 етап (3-4 роки) - нечіткість і «розмитість» моральних уявлень, невизначеність моральних почуттів і емоцій, нестабільність відносин, «розмитість» моральної мотивації - «дифузна» моральна свідомість;

2 етап (4-5 років) - недостатня чіткість в диференціюванні моральних категорій при чіткому виділенні, поляризації і адекватної емоційної забарвленості категорій «добро» і «зло»; нестабільність морального вибору і відносин - «загальна моральна недиференційність»;

3 етап (5-6 років) - здатність давати визначення моральним поняттям на основі їх структурування, можливість досить тонко їх диференціювання, здатність здійснення позитивного морального вибору - «структурована цілісність початків моральної свідомості» [53].

В цілому, формування моральних уявлень і почуттів нерозривним чином пов'язані з розвитком і дозріванням всієї психічної діяльності дошкільника. У старшому дошкільному віці вдосконалюється нервова система, інтенсивно розвиваються функції великих півкуль головного мозку, посилюється аналітична і синтетична функції кори. Швидко розвивається психіка дитини. Змінюється взаємовідношення процесів збудження і гальмування. Пізнавальна діяльність дошкільника переважно відбувається в процесі навчання.

Таким чином, уявлення про моральні якості і норми поведінки відображають найважливіші смислові освіти в структурі особистості, які виступають продуктом трансформації суспільних і соціальних цінностей у внутрішні орієнтири, на підставі чого особистість усвідомлює сенс дійсності і вибудовує правильні (сприятливі) відносини з собою і світом. Уявлення про моральні якості і норми поведінки в старшому дошкільному віці не можна розглядати як готову (сформовану) систему моральної свідомості особистості. Саме в дошкільний період йде цілеспрямоване формування уявлень про моральні якості і норми поведінки. У дошкільників моральні уявлення мають не стійкий характер. Діти, найчастіше, не знають, чому та чи інша дія, вчинок поганий чи хороший, але знають, як вони повинні саме вчинити («поділитися», «заступитися», «послухати», «подарувати» тощо). Це означає, що у формуванні уявлень про моральні якості і норми поведінки у старших дошкільників особлива роль належить у виробленні навичок гуманної, дисциплінарної, культурної поведінки.

1.2. Аналіз програмового забезпечення в контексті формування базових якостей особистості в умовах закладу дошкільної освіти

Зміст навчально-виховного процесу в ЗДО визначається Базовим компонентом дошкільної освіти і реалізується відповідно до програм розвитку,

навчання, виховання дітей «Дитина», «Малятко», «Українське дошкілля», «Дитина в дошкільні роки», «Зернятко», що рекомендовані Міністерством освіти і науки України. Допускається одночасне використання варіативних програм, визначених Переліком програм, підручників та навчальних посібників, рекомендованих МОН для використання у загальноосвітніх навчальних закладах. Дошкільний навчальний заклад та його окремі групи обирають для роботи одну із зазначених програм. Рішення про вибір програми обговорюється та схвалюється педагогічною радою закладу.

Виховання базових якостей особистості набувають вагомого значення в умовах сучасного суспільства. Заклад дошкільної освіти, відповідно до оновленого змісту освіти в контексті гуманізації цілей дошкільної освіти, спрямований на цілісний розвиток, сприяння особистісному становленню дітей, їх соціалізацію; наближення змісту освіти до сучасних потреб дітей, запитів батьків та соціуму; формування життєвої компетентності та здатності до наступної самореалізації у сучасному суспільстві [3].

У сучасних програмах виховання дітей дошкільного віку, відмічаємо спрямованість освітнього процесу у русло розвитку особистості, що базується на прерогативі особистісно-орієнтованої моделі виховання. Зокрема, для використання в дошкільних освітніх закладах Міністерство освіти і науки України визначило перелік рекомендованих програм та навчальної літератури. Станом, на 2015 рік рекомендовано для використання в дошкільних навчальних закладах такі програми: «Впевнений старт», автор. кол. О. Андрієтті, О. Голубович та ін. побудова організації освітнього процесу таким чином, щоб він був спрямований на виховання у дітей дошкільного віку активності в діяльності, зокрема ігровій, «Дитина» освітня програма для дітей від 2 до 7 років (наук. кер. проекту В. Огнев'юк), «Дитина в дошкільні роки»: освітня програма (наук. кер. К. Крутій.), «Українське дошкілля»: програма розвитку дитини дошкільного віку (авт. О. Білан, Л. Возна, О. Максименко), «Соняшник»: комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку (автор Л. Калуська) [57].

Пріоритетом сучасної дошкільної освіти є поліпшення її якості як умови розвитку особистості. За даними Концепції Державної цільової програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року, мережа сучасних дошкільних закладів не задовольняє повною мірою потреби населення в отриманні дошкільної освіти. Лише 56 % загальної кількості дітей відвідують дошкільні навчальні заклади. Групи перенаповнені дітьми, у черзі очікують 106 тис. дітей. Дошкільною освітою охоплено 93,5 загальної кількості дітей п'ятирічного віку, що суперечить вимогам законодавства, та позначається на якості навчального процесу у школі. Тож запити батьків дітей дошкільного віку спрямовані на виховання, розвиток та навчання майбутнього покоління в умовах дошкільного навчального закладу. Основними завданнями у Концепції Державної цільової програми визначено: створення умов для здобуття дітьми п'ятирічного віку обов'язкової дошкільної освіти, поліпшення якості дошкільної освіти, забезпечення особистісного зростання кожної дитини з урахуванням її нахилів, здібностей, індивідуальних особливостей, зміцнення навчально-методичного та матеріально-технічної бази [33].

У сучасному програмово-методичному забезпеченні освітнього процесу в ЗДО, що представлене БКДО, програмами та методичними рекомендаціями до їх реалізації, прослідковується зміщення акцентів з цільової учбово-навчальної діяльності на становлення та розвиток індивідуальності дитини дошкільного віку, її самореалізацію та формування базових якостей особистості.

Уперше в розробці Базового компоненту дошкільної освіти (1999 рік) як державному стандарті дошкільної освіти в Україні було запропоновано впровадження особистісно-орієнтовної моделі у зміст дошкільної освіти. До БКДО було введено змістову лінію «Світ гри», де охарактеризовано розвивальний вплив ігор на становлення особистості. Одним із показників особистісного розвитку було виділено вміння дитини ініціювати сюжети гри, розгортати, збагачувати задум гри [3]. У змістовій лінії «Психічне Я» авторами було вперше звернено увагу на особливості розвитку особистості та її можливості у прояві власних бажань, розвитку самосвідомості, самооцінки. У змістовій лінії «Соціальне Я», критеріями повноцінного розвитку дитини

дошкільного віку в суспільстві було визнано вміння ініціювати контакти, відповідати на ініціативу інших [3]. Проте технології формування базових якостей особистості та їх роль у розвитку дитини, у методичному забезпеченні дошкільної освіти висвітлені не були.

Програма «Я у Світі» надала можливість педагогам-практикам творчо підійти до втілення освітніх завдань, використати різноманітні підходи до планування, підбору тематики, напрямків співпраці із дітьми. У 2008 році програма була розроблена під керівництвом О. Кононко, та видана для користування. Вона була орієнтована на збагачення особистісного розвитку дитини за оновленою структурою, пропагувала ряд цікавих та актуальних ідей. Державна базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» значно відрізнялась від попередніх програм минулих років. В ній вперше було реалізовано особистісно-орієнтовану модель змісту дошкільної освіти та введено поняття базових якостей особистості. У програмі в центр уваги було поставлено психологічні особливості розвитку дитини дошкільного віку, врахована її активність у житті та діяльності. За визначенням авторів, програма будувалась на принципах: активності, цілісності діяльності, компетентності дитини.

Для нашого дослідження важливе значення має суб'єктний підхід до виховання дитини, адже саме він спрямовує дитину до розвитку і саморуху, забезпечує можливості самостійного прийняття рішень, ініціювання дій, визначення своїх вподобань, прояву творчої активності, вільної поведінки.

Для реалізації програмових завдань, автори програми передбачали впровадження індивідуального підходу на основі ідеї ампліфікації (О. Запорожець) – збагачення особистісного зростання засобами дитячої діяльності. На нашу думку, ідеї виховання за базовою програмою «Я у Світі» оптимально спрямовані на розвиток базових якостей особистості дитини дошкільного віку. Ініціативність, як одна із провідних особистісних якостей, передбачає суб'єктивне прагнення до активності, прояву індивідуальності, що в дошкільному віці забезпечується шляхом включення дитини в ігрову діяльність

теорії дошкільної освіти й, відповідно, усіх діючих програмах виховання дітей в ЗДО, ігрова діяльність визнається основною.

Особливістю програми «Я у Світі» була теза про необхідність розвивати самостійну гру дитини, а не зосереджуватись на використанні ігрових прийомів у навчальній діяльності дошкільників. У методичному забезпеченні до програми, відповідно до освітніх завдань за лініями розвитку дитини представлені зразки планування сюжетно-рольових ігор у старшій групі: «Мандрівники», «Родина», «На гостини до бабусі», «Фотографи», «Давайте познайомимось», «Відпочинок на морі», «Зелена аптека», «Сім'я», «Водії», «Кухарі», «Колгоспники», «Збір урожаю», «Дитячий садок», «Вихователь дитячого садка», «Родина», «Магазин одягу», «Ательє», «Крамниця», «Садівники», «Похід до лісу», «У гостях», «Школа ввічливості», «Моя сім'я», «Будівельники», «Лікарі», «Лікарня», «Будівельники лісу», «Зоопарк», «Пожежники», «Бібліотека», «Бабусине подвір'я», «Доньки й матері», «Перукарі», «Магазин іграшок», «Професії дорослих», «Космонавти», «Рятівники», «Подорожуємо містом», «Шофери», «Птахи в лісі», «У бабусі на подвір'ї», «У гостях», «День народження», «У їдальні», «Відвідування стоматолога», «Подорож на ракеті», «Магазин квітів», «Гончари», «Цирк», «Школа» [61].

На нашу думку, така тематика висвітлює основну суспільну діяльність дорослих людей. За умови цілеспрямованого навчання та опосередкованого керівництва грою дітей з боку дорослих, у середньому й старшому дошкільному віці вони можуть успішно виявляти ініціативність у самостійній ігровій діяльності.

У програмі «Дитина в дошкільні роки», запропонована модель мінімалізації занять в освітньому процесі ЗДО та здійснено акцент на спільній діяльності дорослого та дитини, самостійній діяльності дітей. Щодо розвитку ініціативності дітей, то в програмі було визначено розвивальні властивості сюжетно-рольової гри, такі як моделювання відносин у грі, самостійність у виборі матеріалу гри, розвиток творчості. Автори суголосні в думці, що при цільовому використанні ігор можна сформувати важливі якості особистості. Ми

також вважаємо, що гра є важливим засобом та формою організації діяльності дітей яка забезпечує формування базових якостей особистості [47].

Інша популярна серед вихователів програма навчання та виховання дітей дошкільного віку «Дитина» була вперше розроблена у 2010 році. За твердженням авторів гра є дієвим засобом формування творчої особистості. У програмі було наведено способи реалізації особистісного підходу у вихованні дітей, забезпечення їх розвитку, ствердження у самореалізації, формування життєвої компетенції. У розділі «Граючись, зростаємо» визначено завдання з творчого застосування дітьми уявлень про навколишній світ, використання ситуацій із життя та з казкових сюжетів як основу сюжету гри, сприяння взаємозв'язку партнерів по грі, висловлювання та втілювання власних ідей у грі. Керівництво з боку дорослого сюжетно-рольовими іграми дітей полягає в збагаченні тематики ігор, стимулюванні використання в грі предметів-замінників, що сприяє формуванню творчої ініціативи у дітей дошкільного віку. У програмі було окреслено соціальний аспект формування особистості, який полягає у сприйнятті нової соціальної ролі – школяра, вмінні аналізувати свої дії відповідно з позиції ролі, соціальної взаємодії з однолітками, вмінні творчо відтворювати діалоги в грі, формуванні навичок у створювання та розгортання сюжетів ігор у взаємодії з однолітками. Керівництво педагогом сюжетно-рольової гри передбачало й сприяння розвитку партнерських стосунків між дітьми [58].

У програмі «Українське дошкілля», за розробкою О. Білана, окреслено вимоги до освітньої роботи з дітьми від 2 до 6 років, відповідно до особливостей західного регіону. Програма побудована на основі особистісно-орієнтованої моделі освіти. В ній враховано психологічні особливості дошкільного віку та регіональні виховні традиції. У програмі також визначено ігрову діяльність, як провідну, та виокремлено її у розділі «Ігрова діяльність». Автори програми зазначили, що в старшому дошкільному віці удосконалюються творчі ігри до яких належить і сюжетно-рольова гра. В грі з'являється і розвивається творча ініціатива дітей.

Одним із освітніх завдань розвитку шестирічних дітей дана програма визначила стимулювання прояву ініціативи у виборі теми гри, обдумування сюжету, добирання матеріалу, розвиток вміння відстоювати свою позицію, виховання толерантності. До завдань розвитку сюжетно-рольової гри автори програми віднесли: вміння дотримуватися культури взаємин у грі, обдумування плану майбутньої гри, розширювати діапазон ролей (герої художніх творів, мультиплікаційних фільмів), вміння діяти відповідно ролі, діяти у відповідності до правил гри, розвивати здатність виконувати декілька ролей, формувати вміння аналізувати розвиток гри, вміння самореалізовуватися, виховування відповідальності, вміння взаємодіяти з усіма учасниками гри.

На нашу думку, дана програма є змістовною та оригінальною, проте розвиток базових якостей в ній розглянуто лише частково [59].

Програма «Впевнений старт» окреслює необхідний рівень загальної компетентності дитини і зміст знань, що є основою для подальшого успішного шкільного навчання. Важливим, для нашого дослідження є визнання у програмі необхідності виховання базових якостей особистості, що виступає одним із завдань у гармонійного розвитку дітей старшого дошкільного віку. Мета програми – забезпечити рівні стартові можливості для всіх дітей старшого дошкільного віку – майбутніх першокласників. Вона була розроблена для вихователів старших груп дошкільних навчальних закладів різних типів власності. Програма «Впевнений старт» є додатковою програмою, яка задовольняє запити практиків та враховує кращі методичні рекомендації з підготовки дітей дошкільного віку до школи [50].

У програмі визнано ігрову діяльність дітей старшого дошкільного віку, як провідну та окреслено основні завдання її розвитку серед яких: створення умов для вільної та самостійної діяльності, стимулювання дітей відображати своє ставлення до дійсності в грі, розробка умов для розвитку сюжетно-рольової гри, навчання дітей вмінню виконувати рольові дії, стимулювати взаємодію дітей в грі та створення ігрових об'єднань. Автори програми, акцентують увагу педагогів на розвитку особистісних якостей дитини. На думку авторів, виховання, навчання та розвиток особистості дошкільника відбувається у

процесі розгортання сюжетно-рольової гри. Різноманітність ігрової діяльності за її видами, формою та змістом позитивно впливають на емоційне благополуччя, створення оптимальної атмосфери організації життєдіяльності дитини. Перелік сюжетних ігор для старшого дошкільного віку урізноманітнено відповідно до сучасних тенденцій розвитку соціуму, зокрема додано такі ігри: «Салон краси», «Автомайстерня», «Будинок моди», «Пілоти», «Машиністи потяга», «Пошта», «Телебачення», «Кінотеатр», «Кіностудія», «Дослідники підводних світів», «Астрономи» [50].

Значним внеском у методичну скарбничку вихователів став оновлений Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція 2012 р.), в якому формування базових якостей визнано одними із важливих завдань освіти. Зокрема, в освітній лінії «Особистість дитини» подано перелік базових якостей особистості, серед яких є й ініціативність. В змісті освітньої лінії «Гра дитини» окреслено зміст ігрової діяльності, яка має особистісно-орієнтовне спрямування, передбачає розвиток ініціативності, імпровізації, вміння дітей висловлювати власну думку. Автори програми визначали основні виховні завдання гри: усвідомлення дитиною себе як активного учасника гри, узгодження партнерської діяльності, самостійний вибір сюжетів гри, розвиток творчості, імпровізації в грі. Відповідно до вимог державного стандарту дошкільної освіти, у сюжетно-рольовій грі дитина старшого дошкільного віку має ініціювати сюжети ігор, розгортати ігровий задум, творчо застосовувати знання про довколишній світ [3;32].

Комплексна програма розвитку, навчання, виховання дітей дошкільного віку «Соняшник», розроблена Л. Калуською, відповідає сучасним тенденціям особистісно-орієнтованого підходу до виховання дітей дошкільного віку. В ній також значна увага приділена сюжетно-рольовій грі. У розділі «Розвиток і виховання здібностей та творчості», зазначено вимоги до мотивування проявів творчості дітей у сюжетно-рольових іграх, творчого відображення навколишнього життя у діяльності. До проявів творчості, ми відносимо і творчу ініціативність. У програмі є окремий розділ «Розвиток ігрових умінь та навичок». В ньому визначено вимоги до керівництва сюжетно-рольовою грою,

що полягає у заохоченні дітей до самостійних дій, створення та реалізація власного задуму із залученням партнерів по грі, підготовці та доборі атрибутів, розвитку навичок соціальної поведінки. Прояви самостійності та соціальних навичок у грі потребують сформованості ініціативної поведінки дитини. Проте перелік сюжетно-рольових ігор, представлений у програмі, досить обмежений стандартною тематикою: «Сім'я», «Дитячий садок», «Школа», «Лікарня», «Крамниця», «Аптека», «Перукарня», «У дитячому кафе». У програмі «Соняшник» акцентовано увагу на духовному розвитку особистості, але питання виховання та розвитку базових якостей особистості розглянуто недостатньо [32].

У відповідності до нової редакції Базового компонента дошкільної освіти у 2014 році була оновлена та видана у двох частинах Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (автор програми О. Кононко). Дана програма надає творчого простору педагогам у реалізації новітніх технологій. Перша частина програми розглядає вік немовляти та ранній вік, друга частина розглядає вік від двох до шести(семи) років. Відповідно до Базового компонента дошкільної освіти у змісті програми представлено сім освітніх ліній. В освітній лінії «Діяльність дитини» наведено вимоги до якості сюжетно-рольових ігор дітей шостого та сьомого років життя і показники компетентності наприкінці дошкільного віку. Одним із критеріїв у програмі визначено розвиток базових якостей у грі. Згідно програми у дитини шести років мають бути сформовані такі вміння: реалізувати ігровий задум, проявляти творчість, взаємодіяти з учасниками гри, самостійно створювати ігрові ситуації, будувати сюжети на основі соціального досвіду.

Ми підтримуємо думку авторів програми про те, що в процесі гри дитина проявляє емоційність та власне ставлення до однолітків. Формується моральність (почуття, мотиви, потреби), самостійність та ініціативність, проявляються такі якості, як товариськість, чесність, справедливість. У віці семи років творчість дитини удосконалюється, з'являється імпровізація, змінюються ситуації у звичних сюжетах, дитина робить самостійний вибір, тематика ігор збагачується відображенням шкільного життя. При виборі ролі

діти прагнуть до самоствердження. Таким чином з'являється конкуренція та конфлікти у виборі ролей, виникає змагальний мотив. Діти підкоряються правилам гри згідно із позицією педагога та поведінкою однолітків. Проте невпевнені діти опираються на підтримку дорослого та очікують схвалення у проявах ініціативності. У спілкуванні із однолітками діти старшого дошкільного віку прагнуть товариськості, з власного бажання підтримують партнера у грі, виявляють симпатію, намагаються самостійно розв'язувати конфлікти.

До показників компетентності дитини старшого дошкільного віку у програмі було визначено сформованість таких базових якостей: сприйнятливість, самостійність, працелюбність, людяність, відповідальність, справедливість, самовладання, гідність, креативність. Ініціативність не виділена окремим пунктом, але є складовою інших базових якостей: самостійності, людяності, гідності, креативності. Отже, програма розвитку дітей дошкільного віку «Я у Світі» в оновленій редакції продовжує лінію формування базових якостей особистості в освітньому процесі ЗДО. У змісті програми посилено увагу до цього питання та наведено показники сформованості базових якостей відповідно до вікових особливостей дітей [61].

Відповідно до Базового компоненту дошкільної освіти у 2016 році була оновлена освітня програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина». Авторами були враховані пропозиції та зауваження вихователів, методистів, директорів ЗДО щодо змісту та структури програми. Основною метою програми є формування життєвої активності дитини, основ світогляду, становлення особистості. У програмі зазначено, що для формування особистості необхідно сприймати дитину як особистість, яка розвивається у діяльності, зокрема у сюжетно-рольовій грі відбувається формування особистісних якостей, життєвої компетенції [48].

У розділі «Зростає особистість» наведено ознаки особистісного розвитку. У змісті програми наголошено, що участь дитини в діяльності, зокрема ігровій є основною передумовою розвитку особистісних якостей. Автори програми приділяють особливу увагу керівництву вихователя грою дітей. Тематика

сюжетно-рольових ігор розроблена у відповідності з життєвими реаліями, тому у програмі наведено така тематика ігор: «Лікарня швидкої допомоги», «Ветеренарна лікарня», «Моряки (на підводному човні)», «Банк», «Радіокомпанія», «Телекомпанія», «Дизайнерська студія», «Супермаркет», «Модний подіум», «Космічна подорож», «Фермерське господарство», «Екскурсія рідним краєм». Ми вважаємо, що програма «Дитина» відповідає сучасним тенденціям дошкільної освіти, спрямована на виховання базових якостей особистості та забезпечує умови їх розвитку, враховує природну потребу дитини в грі та сприяє вихованню ініціативності у провідному виді діяльності.

Отже, вивчення та аналіз змісту БКДО і програм навчання, виховання та розвитку дітей дошкільного віку засвідчує, що в сучасних умовах розвитку суспільства виховання базових якостей, зокрема ініціативності постає пріоритетним напрямом формування особистості. У соціумі існує посилена увага до проблем виховання активної, самостійної, ініціативної особистості яка спроможна самореалізуватися у суспільстві. За результатами аналізу наукових досліджень та програмового забезпечення закладів дошкільної освіти, можемо констатувати, що виховання в ЗДО набуло особистісно-орієнтовного спрямування. Проблема виховання базових якостей та розвитку особистості посідає чільне місце у змісті освітніх програм, проте питання формування такої базової якості як людяність потребує детального вивчення та втілення в розробках програмово-методичного забезпечення.

1.3. Зміст, форми та методи виховання людяності у старших дошкільників

Розглядаючи освітні програми впроваджені в сучасну практику освіти, ми робимо висновок про те, що напрям «Моральне виховання» виділяється в недостатньому обсязі. Так само аналізуючи зміст нормативних документів (декларація прав дитини тощо), які орієнтовані на становлення особистісної культури дошкільника і реальної практики організації освітнього процесу, ми виділяємо ряд недоліків:

1) напрям «Моральне виховання» не виділено цільної структури, змісту та інтеграції моральних аспектів особистісної культури;

2) відсутність рекомендацій в проектування предметно-розвиваючого середовища, які спрямовані на розвиток потреб дошкільника в пізнанні самого себе і реалізації себе у творчості;

3) принципи відбору змісту, які долучають дошкільника до людських цінностей не прописаний. Виявляється випадковість підбору змісту, яка ґрунтується на суб'єктивній думці вихователя.

Робимо висновки, що, не маючи цілісної системи в роботі з формування моральної культури дошкільника, приходимо до того, що за А. Сидоровою «Сензитивний період, який характеризується тим, що діти вміють свідомо керувати поведінкою, а їх моральні почуття володіють великою спонукальною силою, ніж інші мотиви, може залишитися педагогами непоміченим» [64].

Основні завдання морального виховання дітей дошкільного віку полягають в наступному:

- виховання культури поведінки, початки гуманізму, гуманних відносин між дітьми і дорослими (виконання елементарних правил співжиття, доброзичливість, чуйність, дбайливе ставлення до близьких людей і т. д.);

- виховання колективізму, формування колективних взаємин дітей, виховання любові до Батьківщини, поваги і симпатії до людей різних національностей;

- виховання працьовитості, яке проявляється в стійкому бажанні та вмінні працювати [53].

Методи морального виховання - це способи педагогічного впливу, за допомогою яких здійснюється формування особистості дитини відповідно до цілей і ідеалів суспільства [9]:

- а) практичне залучення дитини до виконання конкретних правил поведінки. Починаючи з раннього віку, дітей привчають дотримуватися режиму сну, харчування, активної діяльності, правил спілкування і колективного співжиття. У використанні цього методу акцентують на організації життя дитини відповідно до вимог, а також на постійному підтриманні її поведінки

згідно з цими вимогами. Педагог при цьому повинен використовувати різноманітні засоби, щоб дитина в реальному житті пересвідчилася у правильності, доцільності для неї такої поведінки, зрозуміла, що порушення правил спричинює небажані наслідки для неї і близьких їй людей;

б) показ і пояснення. Ними активно послуговуються у вихованні культури поведінки, навичок колективних взаємин тощо. Дітей систематично і в різних життєвих ситуаціях привчають до певних способів поведінки: вітатися, ввічливо просити про послугу, дякувати, бережно ставитися до іграшок, навчального матеріалу та ін.;

в) приклад поведінки дорослих (у середньому і старшому дошкільному віці — й однолітків). Організуючи різноманітну діяльність дітей, педагог установлює чіткі правила, пояснює їх дітям, переконує, що дотримання певних правил є важливою умовою їхнього успіху. Старші дошкільники можуть самостійно встановлювати правила спільної діяльності й контролювати їх виконання, мотивуючи це доцільністю для всього колективу;

г) оволодіння моральними нормами у спільній діяльності. Особливість цього методу полягає в тому, що діти оволодівають певними моральними нормами начебто спонтанно, без ініціювань педагогом, а у спільній діяльності з ним, батьками. Вони самі доходять висновку, що дотримання певних норм є передумовою успішної діяльності, досягнення позитивного результату, хороших взаємин у сім'ї, колективі. Дитина неодноразово пересвідчується, що її популярність залежить від успіхів у спільній діяльності, а вони — від уміння чітко формулювати правила цієї діяльності й дотримуватися їх;

г) вправлення у моральній поведінці. Суть методу полягає у створенні педагогом спеціальних умов для вправлення дітей у дотриманні моральних норм. Для цього слід потурбуватися про те, щоб створені ним ситуації не були штучними, а наближалися до життєвих, звичних для дитини. З цією метою використовують різноманітні доручення, ускладнюючи їх відповідно до віку дітей;

д) створення ситуацій морального вибору. Цей метод передбачає використання особливих вправ, спрямованих на формування моральних

мотивів поведінки у дітей старшого дошкільного віку. Такі вправи можуть бути запрограмовані вихователем або обрані дітьми самостійно. Наприклад, вихователь може запропонувати дітям дивитися новий діафільм або допомагати двірнику прокладати доріжки в снігу. Якщо діти відкладають приємну для них справу, щоб виконати обов'язок, необхідний з погляду моральних норм, то вони повинні мати змогу здійснити його без зволікань. Такий їхній учинок обов'язково має бути схвалений.

Морально-гуманний розвиток дошкільника включає три взаємопов'язані сфери. У сфері моральних знань, суджень, уявлень, тобто когнітивної сфері, діти опановують різними сторонами суспільного середовища. Моральної свідомості, і перш за все розумінням моральних вимог, критеріїв моральної оцінки. Дитина вчиться добровільно слідувати нормам моралі, навіть якщо її порушення пов'язане з особистою вигодою і малюк впевнений у безкарності [42].

Таким чином, опанувавши морально-гуманною поведінкою, дитина здатна зробити правильний моральний вибір не на словах, а в дії. У сфері морально цінних переживань у дитини складаються морально цінні і морально схвалювані ставлення до інших людей. Так, у дитини формуються гуманістичні, альтруїстських почуття і стосунки, наприклад увагу до потреб та інтересів інших, здатність рахуватися з ними, співчуття чужих бід і радощів, а також переживання провини при порушенні норм.

Отже, вихователь повинен бачити кожную дитину, щоб контролювати процес засвоєння морально-гуманних почуттів, а в разі необхідності проводити формуючі заходи.

При спостереженні за вчинками і взаємовідносинами дітей, чуючи, як вони відгукуються про конкретну дію або скоєний вчинок, як пояснюють його і як виробляють оцінку поведінці однолітків або дорослих, або як оцінюють персонажів і героїв художніх творів, можна судити про те, які їхні справжні уявлення про мораль. Моральні уявлення дитини особливо чітко виступають в тому випадку, коли вона пояснює мотиви своєї поведінки [20].

Організований процес спостереження за взаєминами дітей дасть краще зрозуміти кожную дитину і визначити розвиток її моральних уявлень і почуттів, і що на них впливає. Складність полягає в тому, що гуманні уявлення дітей формуються на базі різноманітних, часто суперечливих впливів дошкільного закладу, сімейного виховання та вулиці. Тому моральні і етичні уявлення, відомі одним дітям, для інших - можуть бути новими. Тільки цілеспрямована систематична робота з розвитку гуманного ставлення і гуманності як вищого почуття може дати хороші результати при створенні сприятливих умов їх формування [34, с. 45].

Однією з педагогічних умов пробудження моральних уявлень є розвиток моральної свідомості дітей. Діти старшого дошкільного віку здатні не тільки розрізняти погані і хороші вчинки, а й розуміти, чому потрібно добре поводитись, який мотив у кожному скоєному вчинку[30].

Л. Врочинська виділила умови формування правильних уявлень. Загальною умовою формування уявлень є спостереження об'єкта, що супроводжується словесним поясненням (там, де матеріал не пов'язаний з конкретними предметами використовується тільки словесний опис. Так, при читанні художньої літератури, уявлення виникають на словесній основі). Дуже важливо, щоб уявлення формувалися на основі власної практичної діяльності дитини [17].

Необхідно відзначити, що психолого-педагогічні дослідження (Р. Буре, Н. Капустіна, Л. Островська) показують, що деяким дітям властиво песимістичне сприйняття життя, повна відсутність естетичного сприйняття життя, споживацька психологія і, більш того, емоційна напруженість, егоїзм і агресивність. В цьому сенсі проблема психолого-педагогічних умов для розвитку гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку стає особливо важливою [10; 30; 49].

Моральне виховання пронизує всю організацію життєдіяльності дитини. Доброзичлива, радісна атмосфера навчання, яка наповнена постійним відкриттям для себе навколишнього простору, дає можливість виховувати особистість, яка відчуває потребу і інтерес до отримання знань [45].

Відповідно, ЗДО засновує свою діяльність на єдиній системі виховання людяності і ставить перед собою ряд завдань:

- виробляти у дітей потребу у здобутті знань;
- залучати дошкільників в художньо-творчу діяльність і до естетичної культури;
- розвивати смак, творчі особливості дітей;
- формувати духовні якості, високі гуманні почуття [7].

Для реалізації цих завдань застосовують у виховній і педагогічній діяльності ряд напрямків (рисунок 1.1.):

В якості необхідних умов реалізації зазначених напрямків виступають:

- 1) постійний зв'язок з життям, використання широких міжпредметних зв'язків;
- 2) упор на завдання творчого, естетичного та пізнавального характеру, творчі завдання;
- 3) проведення будь-якого заняття на високому гуманно-естетичному рівні;
- 4) узагальнення знань через дозвільні форми діяльності [10].

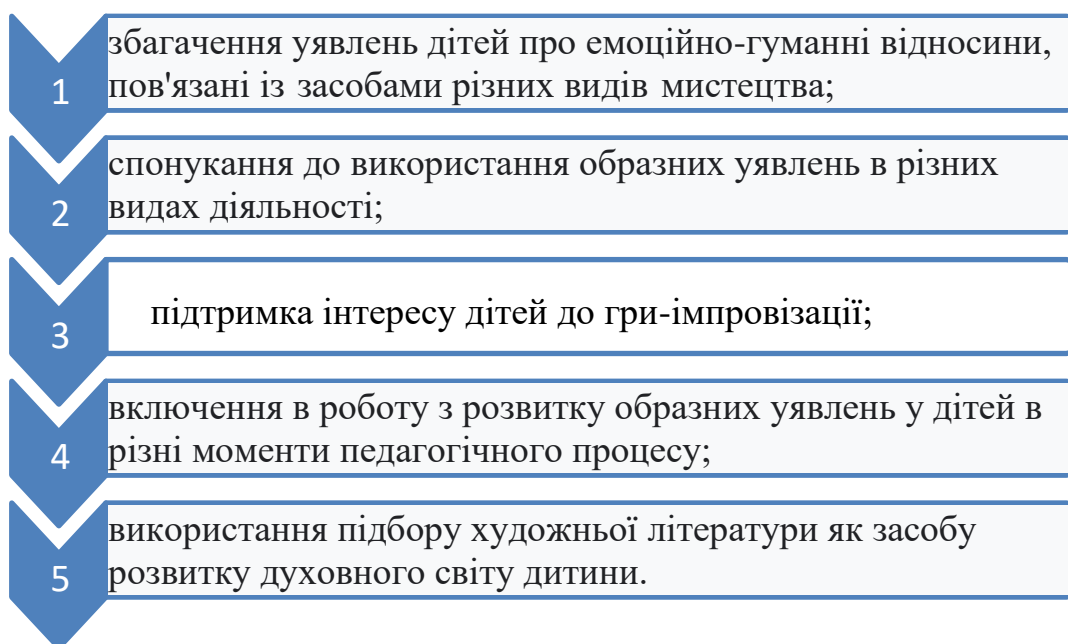

Рис. 1.1. Напрями щодо розвитку моральних уявлень і норм поведінки в рамках ЗДО [10].

В цілому, розвиток у дошкільників моральних уявлень норм поведінки досить складний процес, який передбачає, в першу чергу, формування у дітей узагальнених і диференційованих етичних уявлень. Ці уявлення повинні ґрунтуватися на конкретних, доступних і образних прикладах з життя або літературних творів, які сприяють розвитку моральної свідомості дітей та самостійності їх суджень. При цьому важливо, щоб дорослий розвивав у дітей здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між поведінковими індикаторами дитини і тим, як вони впливають на інших.

Розвитку емоційної сфери, становленню духовно-моральних цінностей у дошкільників сприяють всі види художньо естетичної діяльності. При сприйнятті дітьми літературних творів відбувається перенесення почуттів і емоцій з приводу літературних персонажів в реальні життєві ситуації, а почуття, що виникають у дитини до людей, переносяться нею на героїв казок, оповідань.

Співпереживання персонажам художніх творів, є комплексом таких почуттів і соціальних емоцій як співчуття, осуд, жалість, гнів, подив [13].

В процесі діяльності на заняттях образотворчим мистецтвом діти набувають і вдосконалюють досвід естетичного спілкування. В процесі різних видів образотворчої діяльності дитина відчуває різноманітні естетично-моральні почуття: радіє створеному нею зображенню, засмучується, якщо щось не виходить, прагне подолати виникаючі труднощі. В результаті придбання чуттєвих уявлень, емоційно-інтелектуального досвіду дитина отримує багатий матеріал для духовно-морального розвитку.

Музика як один з найбільш емоційних видів мистецтва найбільше сприяє емоційному проживанню і усвідомленню наявного у дошкільників життєвого досвіду. В процесі усвідомлення своїх почуттів і емоцій, пошуку в своїй душі відгуку на музичний твір відбувається духовно-моральний розвиток особистості. У дошкільників на музичних заняттях, святах, розвагах формуються такі важливі якості, як колективізм, вміння взаємодіяти, духовна чуйність. Вони вчаться співпереживати, вправлятися в хороших вчинках, не помічаючи цього [24].

Намагаючись урізноманітнити будову музичних занять, крім інтегрованих і типових, проводяться тематичні, домінантні і сюжетні. Але яким би по виду заняття не було, необхідно створити атмосферу свята, урочистості, щоб від кожного заняття діти чекали чуда, чарівництва і намагалися, щоб вихованці росли чуйними, терплячими, доброзичливими, здатними співпереживати. Підтвердження цьому можна знайти в мудрих словах Н. Капустіної : «Музичне виховання - це не виховання музиканта, а виховання людини» [30].

Таким чином, всі види музичної діяльності можуть служити засобами духовно-морального розвитку, але основним видом є слухання музики. Чим раніше дитина отримає можливість познайомитися з класичною і народною музикою, тим більш успішним стане її загальний, духовно-моральний розвиток. Діти мають обмежені уявлення про почуття та переживання людини, що виявляються в реальному житті. Помічено, що малюки дошкільного віку віддають перевагу життєрадісним, маршовим творам і веселим пісням. Далі йдуть патріотичні пісні, пісні героїчного характеру, і лише на третьому місці - ліричні, спокійні твори і пісні. Це означає, що у дітей необхідно розвивати здатність до співпереживання чужій радості, смутку, любові до ближнього.

Спираючись на програму Л. Островської «Музичні шедеври», можна вирішити цю проблему. Тема «Настрої і почуття в музиці» є основною, на яку спираються всі інші теми. Вона включає твори, назви яких відображають настрої, передані в музиці - «Весело - сумно», «Ласкаве прохання», «Тривожна хвилина», «Порив», «Сльоза» і ін. У міру накопичення музичного досвіду у дітей розвивається емоційний відгук на твори. Емоційна чуйність на музику допомагає зрозуміти, осягнути серцем і розумом художній твір. Цьому сприяють такі види художньої діяльності, як:

1) художнє сприйняття (співпереживання почуттів, настроїв автора, його ідей);

2) художній аналіз (вербальне пояснення своїх переживань шляхом міркувань);

3) художнє виконання (передача голосом, жестами, на інструментах художнього сенсу);

4) художня творчість (вираз власних почуттів і думок в процесі інтонування та імпровізації) [49].

Отже, процес слухання музики має катарсичну функцію, тобто очищає душу дитини від психологічної напруги, знімає стрес, налаштовує на хвилю радості, щастя, задоволення.

Театралізована діяльність відображає різні емоційні стани, і як спільна діяльність також призводить до розвитку симпатії, співчуття, колективізму, товариства. Рольові взаємини допомагають дошкільнику зрозуміти іншого, врахувати його настрій, стан, вчать розділяти переживання інших [14].

Гуманне виховання дітей дошкільного віку неможливо без звернення до духовно-моральних цінностей традиційної української культури, відображеної в народному фольклорі, без глибокого засвоєння, що лежить в його основі духовно-морального змісту, без забезпечення культурно-історичного спадку. У національному фольклорі в повній мірі відображені багатство і різноманітність культурної спадщини народів, естетичні та моральні ідеали, віра в перемогу прекрасного, добра і справедливості. Його герої виступають носіями національних духовних цінностей. Народна культура, відображена у фольклорі несе в собі величезний духовний заряд, закладає фундамент міжособистісних відносин, доносить в прийнятній формі норми і правила соціального співжиття, стимулює прояв початкових соціальних емоцій, передає наступним поколінням основні моральні цінності: добро, дружбу, взаємодопомогу, працьовитість [18].

Особливе місце в фольклорних творах, обрядах, святах займає чільне ставлення до різних духовно-моральних якостей людини, її розуму і кмітливості, захоплення майстерністю людських рук, фіксуються цінності буття. Народний фольклор - чудова школа спілкування. Адже і пісня, і танець, і гра в народній традиції були не тільки самореалізацією своїх здібностей, а й умінням увійти в соціум, навчитися взаємодіяти з іншими людьми, надавати їм допомогу і підтримку [35].

Твори художньої літератури розкривають перед дітьми світ людських почуттів, викликаючи інтерес до особистості, до внутрішнього світу героя. Навчившись співпереживати з героями художніх творів, діти починають помічати настрій близьких і оточуючих їх людей. І у них починають пробуджуватися гуманні почуття: здатність проявити турботу і доброту, протест проти несправедливості [54].

Виховання художнім словом призводить до великих змін емоційної сфери дитини, що сприяє появі у нього живого відгуку на різні події життя, перебудовує її суб'єктивний світ.

За словами А. Виноградової, художнє слово охоплює різні сторони психіки людини: уяву, почуття, волю, розвиває її свідомість і самосвідомість, формує світогляд [13]. При читанні книг дитина бачить перед собою певну картину, конкретну ситуацію, образ, переживає описувані події, і чим сильніше її переживання, тим багатше її почуття і уявлення про дійсність. Книга розвиває мрію, творчу фантазію, емоційно-пізнавальну діяльність, активне ставлення до життя, любов до мистецтва, вводить в світ образів, що відображають життя, збагачує знаннями, розширює життєвий досвід дітей, виводячи його за межі особистих спостережень, уявлення про світ, про рідну національну мову, її красу, виразність, різноманіття. Книга вчить бути громадянином, даючи в образній, емоційній формі перші уроки патріотизму, розвиває естетичне сприйняття, естетичні уявлення та почуття, виховує естетичний смак, що виражається в оцінці доступних дитині творів дитячої літератури, явищ дійсності [13].

З метою розвитку моральних уявлень Т. Пономаренко рекомендує використовувати твори художньої літератури, в яких не тільки описується ситуація конфлікту, а, як в казках, були б протиставлені один одному добро і зло. Наприклад, старшим дошкільникам можна прочитати розповідь В. Сухомлинського «Дівчина і синичка». При проведенні бесіди з дітьми з даної розповіді, недостатньо запитати, чи правильно дівчинка робила, що годувала взимку синичку, а треба побудувати так бесіду, щоб діти глибше задумалися над поведінкою головного героя і відчули всю глибину співчуття пташки до

хворої дівчинки. В такому випадку відбувається процес формування уявлень про погане і хороше у дітей, а також розвиток гуманних почуттів. При формуванні у старших дошкільників цих уявлень і людяного ставлення, необхідно постійно ставити перед ними нові завдання, зосереджувати їх увагу на життєвому досвіді.

Наприклад, можна запропонувати дітям розповісти про будь-який випадок несправедливості, свідками яких вони були, і запитати у них, як можна виправити цю несправедливість. Можна звернути увагу дитини і на той випадок, коли вона сама повелась з кимось несправедливо. Звичайно, вирішити поставлене завдання дитині хоча і старшого дошкільного віку досить важко: потрібно мати певну частку самокритичності, а також мати уявлення про неупереджене ставлення як до самої себе, так і до оточуючих. Але вчити дітей правильно оцінювати свої вчинки, виходячи з гуманних почуттів, порівнюючи свою поведінку з поведінкою інших - одна з важливих завдань на шляху формування у дітей людяного ставлення і етичних уявлень [54].

Узагальнюючи, зазначимо, що в даний час відбувається відновлення пріоритету загальнолюдських цінностей, що свідчить про початок духовного, морального, світогляду відродження, про поворот до світу культури. Її вищим рівнем, осередком духовно-моральних цінностей, накопичених людством, виступає мистецтво. Саме тому спілкування з ним робить людину чистішою, добрішою, одухотворенішою, при цьому задіюється емоційно-чуттєва сторона, чим вона багатша, тим ширше емоційний і духовний світ людини.

Недооцінка ж ролі художньо-естетичних засобів в духовно-моральному вихованні тягне за собою відхилення в психічному розвитку: утилітарне ставлення до життя, феномен «емоційної тупості», властиві в даний час багатьом людям. Крім того, слабкість естетичної культури людини співвідноситься з ознаками духовного дефіциту, штовхає на соціально-негативну поведінку [7].

Формування моральних уявлень не повинно впливає з переживання почуття страху або з примусу. Донести до свідомості дітей, постаратися пояснити їм, що треба чинити чесно тільки тому, що за брехню слідує

покарання, що брехня є неприйнятною. Це можна проілюструвати на конкретних прикладах, у дошкільників необхідно викликати співчуття, жалість до тих, хто постраждав через брехню, і поступово дитина почне усвідомлювати, чому погано чинити не можна, так як це завдає людям біль. Створюючи умови для роздумування над вчинками, дорослі розвивають у них людяне ставлення. Необхідно цілеспрямовано створювати психолого-педагогічні умови для розвитку моральних уявлень, щоб дошкільник міг проявити активність і самостійність [64].

Таким чином, описані особливості формування моральних уявлень за рахунок художньо-ігрової діяльності спільно з дорослими, а також напрямки реалізації можливостей цієї діяльності важливі для втілення їх у подальшій роботі.

Щоб дитина не стала тільки споживачем матеріальних та духовних благ, важливо змалечку прилучати, що є наймудрішим вихователем, Малюк має переконатися: саме в праці створюються всі життєві блага та пізнаються найважливіші життєві цінності: гідність, честь, совість, обов'язок, щастя. Коли дитина бачить результати своєї праці, вона усвідомлює себе творцем, переживає гордість за створення маленьких благ, насамперед для рідних і близьких людей — батька, матері, бабусі, дідуся, молодших братиків і сестричок.

Йдеться про формування шанобливого ставлення до праці людей, виховання вже в маленьких дітей переконання, що праця — це важка справа, яка за жодних умов не може бути легкою. І саме тому все, що здобувається власними силами, особливо цінується особистістю і викликає почуття гордості та самоцінності власного «Я».

Як же зробити звичайну побутову працю в ЗДО бажаною, цікавою, цінною з виховного погляду? На особливу увагу заслуговує ідея В. Сухомлинського про формування в дітей гуманістичної життєвої позиції — оптимістичного світосприймання, позитивного сприйняття себе та інших людей, виховання співчуття, співпереживання, бажання робити добрі справи. Дитяче серце, — вважав великий педагог, глибокий психолог, — чутливе до

заклику творити красу й радість для людей, аби тільки за закликами була праця дитини, її душі і серця, створення добра для людей, яке повертається добром для власної душі.

Філософією доброти і людяності пройняті всі літературні твори талановитого педагога, звернені до дітей, спрямовані на те, щоб олюднювати дитячі почуття, думки, ставлення до людських цінностей. Так, в оповіданні «Іменини» як спонукання до роздумів звучить для маленьких читачів запитання матері до доньки: «Підлога буде чиста, а душа?»; «Хай я буду ваша, бабусю», — щиросердо звертається дівчинка до самотньої бабусі в однойменному оповіданні. «Радіє бабуся Марія. Дякує нам...», — думають діти з оповідання «Протоптали доріжку»; «Будемо переносити хату», — звертається до синів батько в оповіданні «Дуб під вікном». Про здатність дітей розуміти емоції та почуття найрідніших людей — матері, батька — співчувати, допомагати їм ідеться в оповіданнях: «Кому іти по дрова?», «Чому мама тепер плаче?», «Татусеві очі» [67].

У Базовому компоненті дошкільної освіти передбачено комплекс завдань з формування у дошкільників ціннісного ставлення до світу людей, бажання пізнавати їхнє життя, співпереживати, співчувати, робити добрі вчинки, що в комплексі і є вихованням початків людяності [3].

Сучасна дошкільна педагогіка робить особливий акцент на формуванні у дітей ціннісного ставлення до світу людей, розвитку їхньої людяності на емоційному компоненті — бажанні пізнавати людей, розуміти їхні емоції та почуття, рахуватися з їхніми інтересами, вміти співчувати, співпрацювати, проявляти чуйність, турботу про менших дітей.

Все це базується на свідомій активності самої дитини, її самопочуттях, переживаннях, відчуттях у різноманітних соціальних ситуаціях її самореалізації і саморозвитку.

Становлення людяності по-справжньому відбуватиметься тоді, коли дитина відчуватиме, що її серце аж заходиться, а очі світяться від радості і гордості за свої власні добрі справи, зроблені для інших людей [15].

У Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» людяність розглядається як базова моральна якість дошкільника поряд із працелюбністю, справедливістю, відповідальністю [60].

Отже, людина — соціальна істота, а людяність — це вимога до її поведінки в соціумі та визначається в контексті гуманізму, гуманності, співчуття до людей, надання їм допомоги. У життєвому і психологічному значенні людяність як якість та істотна властивість людини включає: альтруїзм (доброту); моральність — сукупність життєвих правил поведінки, що реалізують альтруїзм та придушують егоїзм; волю, як душевну силу, що реалізує альтруїстичну і моральну поведінку в боротьбі з власним і чужим егоїзмом. Без кожної з цих складових людяність не може існувати як реальна життєва сила, а найбільшою загрозою для неї є егоїзм.

Великий гуманіст В. О. Сухомлинський закликав усіх виховувати в собі людину і переконував, що учитися на людину треба все життя [67].

Висновки до розділу 1

Проведений теоретичний аналіз з проблеми формування моральних уявлень і норм поведінки у дітей старшого дошкільного віку дозволяє узагальнити наступні висновки:

1. Під уявленнями про моральні почуття і норми поведінки розуміються важливі смислові орієнтири в структурі особистості, які є продуктом трансформації соціально-громадських цінностей в індивідуальні переконання, на підставі яких особистість осмислює дійсність і вибудовує конструктивні відносини з собою і світом. У сучасній енциклопедичній літературі людяність визначається в контексті гуманізму, гуманності, співчуття до людей, надання їм допомоги. У життєвому і психологічному значенні людяність як якість та істотна властивість людини включає: альтруїзм (доброту); моральність — сукупність життєвих правил поведінки, що реалізують альтруїзм та придушують егоїзм; волю, як душевну силу, що реалізує альтруїстичну і моральну поведінку в боротьбі з власним і чужим егоїзмом. Без кожної з цих складових людяність

не може існувати як реальна життєва сила, а найбільшою загрозою для неї є егоїзм.

2. Вивчення та аналіз змісту БКДО і програм навчання, виховання та розвитку дітей дошкільного віку засвідчує, що в сучасних умовах розвитку суспільства виховання базових якостей. У Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» людяність розглядається як базова моральна якість дошкільника поряд із працелюбністю, справедливістю, відповідальністю. У соціумі існує посилена увага до проблем виховання активної, самостійної, ініціативної особистості яка спроможна самореалізуватися у суспільстві. За результатами аналізу наукових досліджень та програмового забезпечення закладів дошкільної освіти, можемо констатувати, що виховання в ЗДО набуло особистісно-орієнтовного спрямування. Проблема виховання базових якостей та розвитку особистості посідає чільне місце у змісті освітніх програм, проте питання формування такої базової якості як людяність потребує детального вивчення та втілення в розробках програмово-методичного забезпечення.

3. В якості основних показників моральних уявлень і норм поведінки дітей старшого дошкільного віку є: інформованість дітей про моральні відносини, способи їх проявів; аргументованість суджень про вчинки і способи поведінки в етично значущих ситуаціях; особистісне ставлення до описуваних подій.

4. Дошкільний вік є чутливим періодом в формуванні моральних уявлень і почуттів, які нерозривним чином пов'язані з розвитком і дозріванням всієї психічної діяльності дитини. Розуміння дітьми мотивів і вчинків сприяє швидкому засвоєнню дошкільниками морально-етичних уявлень, і, отже, розвитку гуманних почуттів і правильній поведінці.

5. Художня діяльність виступає ефективним засобом формування моральних уявлень у старших дошкільників. Саме інтеграція видів художньої діяльності дозволяє всебічно збагатити внутрішній світ дитини, розширити межі моральних цінностей і орієнтирів, а також сформувати глибокі моральні, гуманні і патріотичні почуття.

6. В якості ефективної організації педагогічних умов в умовах ЗДО необхідно використовувати різноманітні методи та прийоми роботи з дошкільниками у художній та літературній діяльності, проводити спостереження за дітьми в освітньому процесі, працювати з мотивацією і пізнавальною активністю при формуванні моральних уявлень. А також використовувати форму взаємодії з батьками як спільну і цілеспрямовану діяльність з метою засвоєння морально-етичних моделей поведінки, розвитку моральної свідомості дітей та самостійності їх суджень.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ВИХОВАННЯ ЛЮДЯНОСТІ ЯК БАЗОВОЇ ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Діагностика рівнів сформованості людяності у дітей старшого дошкільного віку

В рамках проведеного теоретичного аналізу щодо проблеми формування уявлень про людяність у дітей старшого дошкільного віку було проведено дослідно-експериментальну роботу, метою якої є вивчення та впровадження основ формування уявлень про людяність як базову якість особистості у дітей старшого дошкільного віку.

На основі поставленої мети, були сформульовані завдання дослідження:

1. Провести діагностику вихідного рівня сформованості людяності у старших дошкільників.
2. Розробити та апробувати експериментальну методику, спрямовану на формування людяності у дітей старшого дошкільного віку.
3. Представити результати дослідно-експериментальної роботи з формування людяності як базової якості особистості у дітей старшого дошкільного віку.

У дослідно-експериментальній роботі взяли участь старші дошкільники груп «Сонечко» та «Смайлик» віком 5-7 років за згодою батьків. Загальна кількість учасників становила 50 осіб. Вибірка була рівномірною за віковим та гендерним складом (по 25 осіб у кожній групі).

Базою дослідження виступив Сернинський садочок дошкільної освіти «Берізка».

Діагностичне дослідження виявлення рівня сформованості людяності здійснювалося у вільний час від організованих (планових) занять у першій та другій половині дня, індивідуально та підгрупами. Під час організації дослідної роботи враховувалися складність завдання, кількість учасників.

Виходячи з того, що під уявленнями про людяність в даній роботі розуміються важливі смислові утворення у структурі особистості, які є продуктом трансформації соціально-суспільних цінностей в індивідуальні орієнтири, на підставі яких особистість осмислює дійсність та вибудовує конструктивні відносини із собою та світом, для оцінки рівнів сформованості людяності у старшому дошкільному віці було відібрано критерії показники авторів В. Нечаєвої та Т. Маркової, саме:

1) поведінковий критерій: інформованість дітей про гуманне ставлення, способи його прояву (правила та норми поведінки);

2) ціннісно-смисловий критерій: аргументованість суджень про вчинки та способи поведінки в етично значущих ситуаціях, пов'язаних із проявом людяності, моральних дій;

3) емоційно-смисловий критерій: ставлення до подій, що описуються – емоційні реакції на дії персонажів або ситуацій [43].

На підставі цього підходу, була розроблена критеріально-рівнева шкала сформованості людяності як базової характеристики особистості у старших дошкільників (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

**Критерії і показники сформованості людяності як базової
характеристики особистості у старших дошкільників**

Критерій	Показник	Рівнева характеристика
Поведінковий	обізнаність дітей про гуманне ставлення, способи його прояву (правила та норми поведінки)	– змістовність та повнота моральних уявлень на основі опису їх основних характеристик; – виділення та ступінь розуміння сенсу морально-етичних ситуацій, що передбачають прояв гуманного відношення;
Ціннісно-смисловий	аргументованість суджень про вчинки та способи поведінки в етично значущих ситуаціях, пов'язаних із проявом людяності,	– змістовність оцінки, способів дій із позиції проявів гуманного відношення; – особисте ставлення дитини до подій, що

	моральних дій	описуються – який спосіб поведінки пропонує дитина, залучення яскравих прикладів із власного життєвого досвіду
Емоційно-смісловий	ставлення до подій, що описуються – емоційні реакції на дії персонажів або ситуацій	– яскравість та виразність експресивних проявів дітей: мімічних, пантомімічних, інтонаційна виразність мовлення. – бажання висловити своє ставлення до вчинків героїв, наявність образних висловлювань.

Рівень сформованості людяності визначається сумарним балом. Відповідно, підсумковий бал розподіляється за трьома рівнями: низький; середній; високий.

У розробці діагностичних завдань ми спиралися на розроблену А. Зосімовським характеристику рівнів сформованості людяності [27] (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Характеристика рівнів сформованості людяності у старших дошкільників

Показники	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Обізнаність дітей про гуманне ставлення, способи його прояву (правила та норми поведінки)	Уявлення про поняття «людяність» змістовні та повні, діти розуміють які вчинки можна визначити як моральні, як виявляються гуманні вчинки. Ситуація морально - етичного змісту, що відображає чуйне ставлення, усвідомлюється дитиною самостійно, вчинок героя досить повно пояснюється та оцінюється з позиції прояву людяності.	Уявлення про «людяність» мало змістовні та неповні, у дітей виникають труднощі у визначенні моральних вчинків, є сумніви у розумінні чуйності та людяності як якостей людини. Ситуація морально-етичного змісту, що відбиває прояв людяності, розуміється самостійно чи з невеликою допомогою дорослого.	Відсутні уявлення про поняття «людяність», діти не можуть і за допомогою дорослого обґрунтувати моральні вчинки, їм важко відстежити прояви моральності у поведінці людини. Ситуація морально - етичного змісту, що відображає гуманне ставлення, розуміється примітивно

Аргументованість суджень про вчинки та способи поведінки в етично значущих ситуаціях, пов'язаних із проявом людяності,	Запропонований дитиною спосіб поведінки мотивується і підкріплюється яскравими прикладами з власного життєвого досвіду. Діти можуть дати оціночне судження поведінці людини, розкрити прояви добрих та моральних вчинків. Особистісне ставлення до подій, що обговорюються, проявляється емоційно.	Вчинок героя пояснюється і оцінюється неповно з позиції прояву моральності. Діти можуть виділити моральний вчинок, але не можуть оцінити правильність дій. Пропонований спосіб поведінки мотивується, але не підкріплюється прикладами з власного життєвого досвіду.	Вчинок героя не пояснюється та не оцінюється з позиції прояву людяності. Діти не прагнуть дізнатися про події, які відбуваються, оцінити дії героя, не бачать прояву людяності. Пропонований спосіб поведінки не мотивується, не залучаються приклади з власного життєвого досвіду.
Ставлення до подій, що описуються – емоційні реакції на дії персонажів або ситуацій	Діти мають яскраві експресивні прояви: мімічні, пантомімічні, мова інтонаційно виразна. Вияв бажання висловити своє ставлення, наявність образних висловлювань. Мають чітку та обґрунтовану позицію щодо дій та подій, що відбуваються, легко дають власну оцінку.	Особистісне ставлення до подій, що обговорюються, проявляється мало емоційно - експресивні прояви - мімічні, пантомімічні, інтонаційна виразність мови – бідні, маловиразні. Не виявляється бажання висловити своє ставлення, образні висловлювання щодо вчинків героїв висловлюються за допомогою дорослого	Експресивні прояви - мімічні, пантомімічні, інтонаційна виразність – відсутні. Не спостерігається бажання висловити своє ставлення щодо вчинків героїв, у мовленні не використовуються образні вислови. Діти не мають бажання висловити власну думку, індивідуальні судження мають примітивний характер.

Відповідно до показників рівнів сформованості людяності для педагогічного дослідження було обрано діагностичні завдання (методи):

1. Метод індивідуальної розмови (А. Остроухова)
2. Метод бесіди за сюжетом прочитаного твору (уривок з оповідання В. Катаєва «Квіточка-семиквіточка») (на основі методики, запропонованої Г. Урунтаєвою);
3. Метод проблемних ситуацій із використанням сюжетних картинок (на основі методики, запропонованої Ю. Афонькіною).

Опишемо обрані діагностичні завдання:

1. Метод індивідуальної розмови (А.І. Остроухова).

Мета: визначити ступінь обізнаності дітей про людяність, способи його прояву. Для проведення бесіди було розроблено запитання, на які дітям пропонувалося дати відповіді:

- 1) Як ти вважаєш, що таке чуйність, людяність?
- 2) Хто така чуйна, моральна людина? Опиши її.
- 3) У яких ситуаціях слід проявляти чуйність, людяність?
- 4) Чи виявляв (ла) колись чуйність, гуманність? Опиши цю ситуацію.
- 5) Можеш навести приклади, коли до тебе хтось виявляв чуйне, гуманне ставлення? Опиши, що вони зробили, як вчинили.

6) Чи знаєш ти художні твори (казки, оповідання, вірші) у яких герої виявляли чуйність, людяність? Розкажи про цей твір. Як вони поводитися, як чинили?

Оцінка результатів:

0-1 бал – низький рівень розуміння людяності та способів її прояву;

2 бали – середній рівень;

3 бали – високий.

2. Метод бесіди за прочитаним твором (уривок з оповідання В. Катаєва «Квіточка-семиквіточка») (на основі методики, запропонованої Г. Урунтаєвою).

Мета: виявити аргументованість суджень про вчинки та способи поведінки в етично значущих ситуаціях, пов'язаних із проявом чуйності.

Дітям пропонувалося прослухати уривок із художнього твору, після чого дітям ставилося кілька запитань, наприклад: уривок з оповідання В. Катаєва «Квіточка-семиквіточка». Пропонувалося прослухати момент, де дівчинка Женя підходить до хлопчика, який сидить на лавочці і витрачає своє останнє бажання на те, щоб він знову мав змогу ходити.

Після прочитання задавалися такі питання:

- 1) Як ти вважаєш, чому так вчинила дівчинка?
- 2) Якими словами можна назвати вчинок дівчинки, який він?
- 3) Як би ти вчинив(а) на місці дівчинки? Чому?

Оцінка результатів:

0-1 бал – низький рівень аргументованості суджень про вчинки та способи моральної поведінки;

2 бали – середній рівень;

3 бали – високий.

3. Метод проблемних ситуацій із використанням сюжетних картинок (з урахуванням методики, запропонованої Ю. Афонькіної).

Мета: виявити особистісне ставлення до подій, що описуються – емоційні реакції на дії персонажів або ситуацій.

У цій методиці дітям пропонувалися картинки, які відображають ситуації прояву чуйності та байдужість.

1 ситуація – Хлопчик плаче, а дівчинка його втішає.

2 ситуація – Хлопчик допомагає дівчаткам підняти санчата на гірку.

3 ситуація – Хлопчик відбирає у дівчинки іграшку, дівчинка плаче.

4 ситуація – Дівчинка стоїть одна і плаче, хлопчик простягає їй іграшку.

1) Дитині по черзі показувалися картинки та ставилися питання:

2) Розкажи, що ти побачив на зображенні?

3) Якими словами ти можеш назвати вчинки героїв?

4) Як би вчинив ти?

5) Чи траплялося подібне з тобою?

0-1 бал – низький рівень сформованості особистісного ставлення до подій, що описуються;

2 бали – середній рівень;

3 бали – високий.

Відповідно, на підставі оцінки зазначених показників можна діагностувати сформованість людяності у дошкільників з використанням наступної рівневої шкали:

0-4 бали – *низький рівень сформованості людяності*. У дітей відсутні уявлення про поняття «людяність»; ситуація морально-етичного змісту, що відображає гуманне ставлення, розуміється примітивно; вчинок героя не пояснюється та не оцінюється позиції прояву моральності; запропонований

спосіб поведінки не мотивується; експресивні прояви відсутні; немає бажання у висловленні власної особистої думки щодо вчинків, дій та подій.

5-7 балів – *середній рівень сформованості людяності*. Уявлення про поняття «людяність» малозмістовні і неповні, ситуація морально - етичного змісту розуміється самотійно чи з невеликою допомогою дорослого; вчинок героя пояснюється і оцінюється недостатньо з позиції прояву моральності; особистісне ставлення до подій, що обговорюються, проявляється мало, емоційно-експресивні прояви бідні, маловиразні; не виявляється бажання висловити своє ставлення, образні висловлювання щодо відношення до вчинків героїв висловлюються за допомогою дорослого.

8-9 балів – *високий рівень сформованості людяності*. Уявлення про поняття «людяність» змістовні та повні; ситуація морально-етичного змісту розуміється самотійно, вчинок героя досить повно пояснюється та оцінюється з позиції прояву чуйності; пропонується дитині метод поведінки мотивується і підкріплюється яскравими прикладами зі свого життєвого досвіду; особистісне ставлення до обговорюваних подій проявляється емоційно, присутні яскраві експресивні прояви; прояв бажання висловити своє ставлення, наявність образних висловлювань.

Обрані діагностичні завдання дозволяють розкрити особливості педагогічної галузі об'єкта дослідження та природовідповідно поєднуються у структурі особистості.

Диференційовані результати дослідження (рівневий розподіл) за виокремленими критеріями та показниками сформованості людяності у старших дошкільників представлено у таблиці 2.3.

Виходячи з представлених результатів дослідження за поведінковим критерієм (показником «обізнаність дітей про моральне ставлення, способи його прояву») можна дійти висновку, що серед старших дошкільників обох груп однаковою мірою виражений низький і середній рівень розвитку розуміння правил поведінки у ситуації морального вибору – по 40% (по 8 дітей з кожної групи) . Це означає, що в даній вибірці дошкільників не сформовані уявлення про поняття «людяність», дітям важко у розумінні моральних вчинків,

навіть при зверненні до дорослих, їм складно побачити по поведінці моральних переживань і почуттів іншої людини.

Таблиця 2.3

Рівні сформованості людяності у старших дошкільників за поведінковим, ціннісно-смысловим та емоційно-смысловим критеріями на констатувальному етапі експерименту (у %)

Критерії	група «Сонечко»			група «Смайлик»		
	<i>Рівні</i>					
	високий	середній	низький	високий	середній	низький
Поведінковий	20	40	40	20	40	40
Ціннісно-смысловий	20	36	44	24	40	36
Емоційно-смысловий	16	44	40	16	44	40
Загальний показник	18,7	40,0	41,3	20,0	41,3	38,7

І лише 20% (по 4 особи з кожної групи) мають високий рівень розвитку. Ці діти мають чітке розуміння слова «людяність», «моральний вчинок», їхні відповіді були повними та змістовними. Вони здатні розпізнати ситуацію морально-естетичного змісту, що відображає чуйне ставлення. Діти самостійно розуміють вчинок героя та готові пояснити своє ставлення до сприйнятого.

Як демонструють результати дослідження за ціннісно-смысловим показником «Аргументованість суджень про вчинки та способи поведінки» у старших дошкільників виражений середній та низький рівні розвитку. Зокрема, 36% представників групи «Сонечко» та 40% – групи «Смайлик», віднесені до середнього рівня, недостатньо пояснюють і оцінюють вчинок героя з позиції прояви моральності. Вони здатні виділити моральний вчинок, але не можуть правильно оцінити події. Запропонований спосіб поведінки мотивується, але не залучаються приклади зі свого життєвого досвіду.

Достатня частина дітей – 44% групи «Сонечко» та 36% – групи «Смайлик» має низький рівень розвитку ціннісно-смысового розуміння людяності. Ця група дітей не може оцінити і пояснити вчинок героя в

морально-смісловому аспекті. Діти не прагнуть дізнатися задум того, що відбувається, оцінити дії героя, не бачать прояву людяності. Пропонований спосіб поведінки не мотивується, не залучаються приклади зі свого життєвого досвіду.

І лише 20% представників групи «Сонечко» та 24 % групи «Смайлик» мають високий рівень розвитку ціннісно-сміслового розуміння людяності.

Результати сформованості людяності за емоційно-смісловим критерієм свідчать, що у старших дошкільників виражений середній рівень розвитку емоційно-особистісного ставлення до подій, що описуються (по 44 % опитаних кожної групи). У цих дітей переважають слабкі експресивні прояви – мімічні, пантомімічні, інтонаційна виразність мовлення – бідна, маловиразна. Діти не мають вираженого бажання висловлювати своє ставлення, образні висловлювання щодо вчинків героїв висловлюються з допомогою дорослого.

По 40 % опитаних кожної групи мають низький рівень розвитку. Ця категорія дітей не виявляє експресивних реакцій. Вони не мають бажання висловити своє ставлення щодо вчинків героїв, у змісті розповіді не використовуються образні висловлювання, особисті судження мають примітивний характер.

І лише в 16 % старших дошкільників обох груп констатовано високий рівень емоційно особистісного ставлення до подій, що описуються. У дітей є яскраві експресивні прояви, мовлення інтонаційно виразне. Вони мають виражене бажання висловити своє ставлення. Мають чітку та обґрунтовану позицію щодо подій, що відбуваються, легко дають власну оцінку.

Зведені (інтегральні) результати дослідження рівнів сформованості людяності у дітей старшого дошкільного віку за трьома критеріями представлені на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Зведені (інтегральні) результати дослідження рівнів сформованості людяності у дітей старшого дошкільного віку за результатами констатувального експерименту

Перша група – старші дошкільники з низьким сформованості людяності (41,3 % дітей групи «Сонечко» та 38,7% дітей групи «Смайлик»). У дітей цієї групи не сформовано уявлення про поняття «людяність», ситуація морального контексту досить примітивно сприймається, діти не можуть пояснити та оцінити власну позицію при прояві моральних вчинків та дій інших. Вони мають виражені складнощі у методах дій за дотримання моральних норм, не виражено бажання у висловленні власної особистої думки щодо вчинків та дій.

Друга група – старші дошкільники із середнім рівнем сформованості людяності (40,0 % дітей групи «Сонечко» та 41,3% дітей групи «Смайлик»). Діти мають уявлення про поняття «людяність», але де вони неповні й схематичні, ситуація морально - етичного змісту розуміється самостійно чи з невеликою допомогою дорослого. Вони можуть пояснити моральний вчинок іншого, але мають складнощі у його розкритті. У них сформовано особистісне ставлення до прояву моральності, але емоційно-експресивні прояви бідні, маловиразні. У дітей не виявляється бажання висловити своє ставлення, образні висловлювання щодо ставлення до вчинків героїв висловлюються за допомогою дорослого.

3-я група – старші дошкільники з високим рівнем сформованості людяності (18,7 % дітей групи «Сонечко» та 41,3% дітей групи «Смайлик»). Ця

група дітей має уявлення про поняття «людяність». Ситуація морально-етичного змісту розуміється самостійно, вчинок героя досить повно пояснюється та оцінюється з позиції прояву чуйності. Діти можуть пояснити і мотивувати моральний вчинок іншого, підкріплюючи яскравими прикладами зі свого життєвого досвіду. Вони емоційно реагують під час обговорення моральних вчинків та дій. У них є бажання висловити своє ставлення до того, що відбувається.

Аналіз констатувального експерименту дав змогу зробити висновок, що рівні сформованості людяності у представників обох груп суттєво не відрізняються. Так, показники високого рівня на 2,3 % переважають у представників групи «Смайлик», показники середнього рівня у представників цієї ж групи вищі на 1,3 %, а показники низького рівня – нижчі на 2,3 % порівняно з групою «Сонечко».

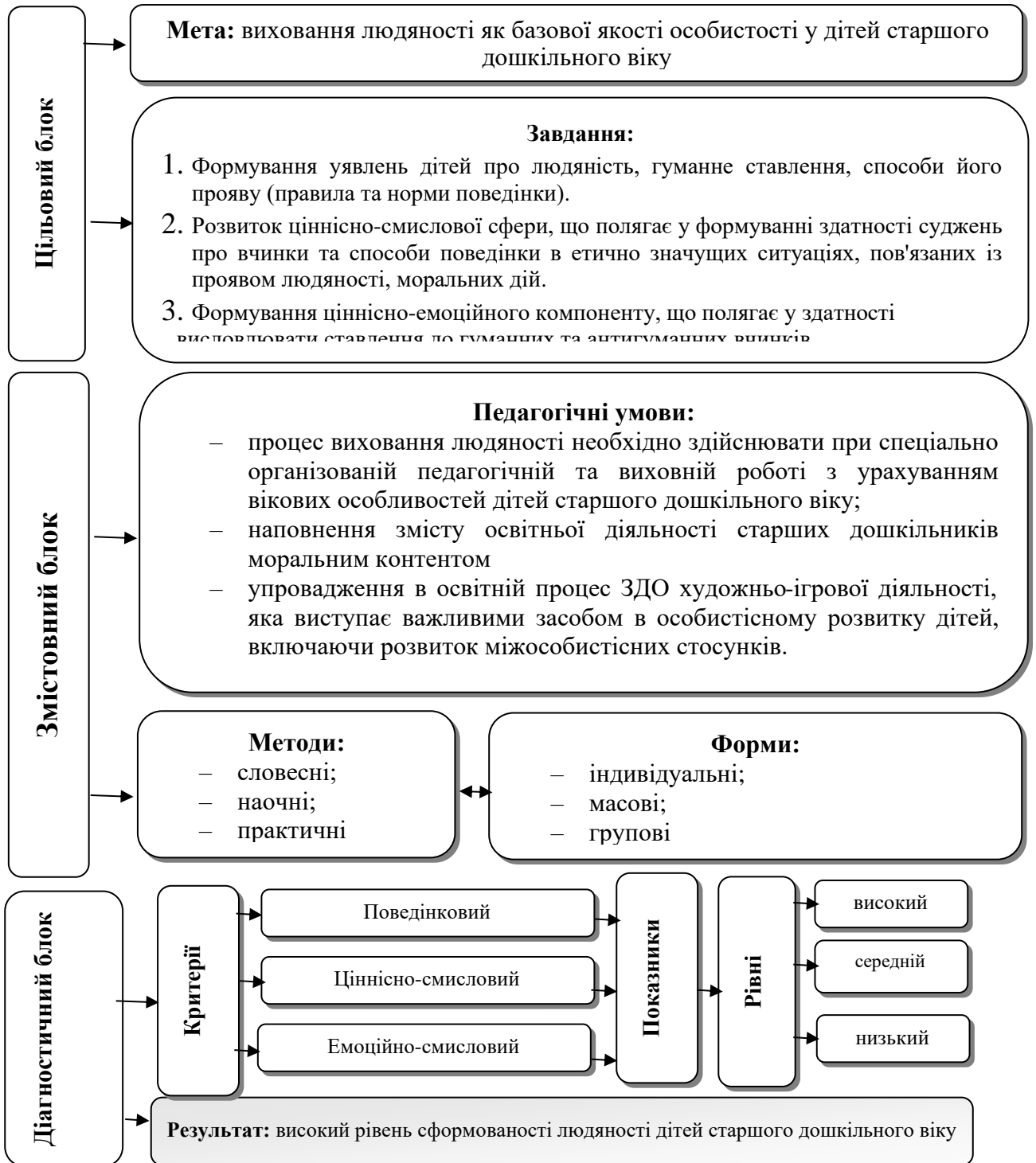
Результати констатувального експерименту довели необхідність розробки та впровадження експериментальної методики, яка б сприяла вихованню людяності у дітей старшого дошкільного віку.

2.2. Методика виховання людяності як базової якості особистості у старших дошкільників

Метою формування експерименту була розробка та апробація ефективності методики виховання людяності як базової якості особистості у старших дошкільників.

Оскільки результати констатувального експерименту засвідчили, що діти старшого дошкільного віку групи «Сонечко» продемонстрували дещо нижчі показники рівнів сформованості людяності порівняно з дітьми старшого дошкільного віку групи «Смайлик», це дало підстави виокремити представників групи «Сонечко» в експериментальну групу, яка була охоплена формувальним експериментом. Натомість діти старшого дошкільного віку групи «Смайлик» продовжували працювати за традиційною методикою.

Перед початком формувального експерименту нами була розроблена модель виховання людяності як базової якості особистості у старших дошкільників (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Модель виховання людяності як базової якості особистості у старших дошкільників

Модель складалася з трьох взаємопов'язаних та взаємообумовлених блоків: цільового, змістовного та діагностичного.

Цільовий блок передбачав мету і завдання. Так, метою, визначеною в моделі, є виховання людяності як базової якості особистості у дітей старшого дошкільного віку.

Відповідно до мети у представленій моделі визначено такі завдання:

1. Формування уявлень дітей про людяність, гуманне ставлення, способи його прояву (правила та норми поведінки).
2. Розвиток ціннісно-сміслової сфери, що полягає у формуванні здатності суджень про вчинки та способи поведінки в етично значущих ситуаціях, пов'язаних із проявом людяності, моральних дій.
3. Формування ціннісно-емоційного компонента, що полягає у здатності висловлювати ставлення до гуманних та антигуманних вчинків.

Змістовний блок передбачає врахування наступних педагогічних умов у процесі впровадження експериментальної методики:

- процес виховання людяності необхідно здійснювати при спеціально організованій педагогічній та виховній роботі з урахуванням вікових особливостей дітей старшого дошкільного віку;
- наповнення змісту освітньої діяльності старших дошкільників моральним контентом;
- упровадження в освітній процес ЗДО художньо-ігрової діяльності, яка виступає важливим засобом в особистісному розвитку дітей, включаючи розвиток міжособистісних стосунків.

Діагностичний блок містить критерії, показники та рівні, детальний опис яких обґрунтовано у п. 2.1. другого розділу нашого магістерського дослідження.

Прогнозованим результатом, представленим у моделі, є високий рівень сформованості людяності дітей старшого дошкільного віку.

На основі аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури, результатів проведення діагностичного дослідження, ми дійшли висновку, що процес формування людяності необхідно здійснювати при спеціально організованій педагогічній та виховній роботі дорослих, враховуючи вікові особливості старших дошкільників.

Досить актуально звучить питання формування у дошкільників людяності, так як, у сучасних реаліях стираються, і навіть, втрачаються багато філософсько-етичних вимірів культури та питання залучення дітей до виховання гуманного та чуйного ставлення до світу та оточуючих.

Прояв людяності у дітей, формування та виховання у дошкільників вищих моральних почуттів та емоцій є одним із головних виховних завдань, які ми ставили перед собою.. Ефективність цього напряму освітньої діяльності визначається не стільки проінформованість дітей про життєві цінності та культуру, скільки формуванням пізнавального інтересу у них, бажанням сприймати духовно-ціннісний матеріал, збагаченням дошкільників новими мотиваційно-значущими враженнями, образами навколишньої дійсності, що, зрештою, сприяє формуванню моральних уявлень.

Експериментальну методику ми будували на основі того, що моральні уявлення закладаються в дошкільному віці через єдність уявлень і дій, художньо-ігрову діяльність, яка виступає важливим засобом та способом в особистісному розвитку дітей, включаючи розвиток міжособистісних відносин.

Ресурсне забезпечення нашої роботи: відібрані художні твори, наочний та ілюстративний матеріал – ілюстрації, плакати, картки, картинки для проведення художньо-ігрової діяльності, технічні засоби – мультимедіа, телевізор, музичний програвач.

Дослідно-експериментальну роботу ми об'єднали у етапи:

Перший етап - розширення уявлень дітей про людяність та способи її прояву (поведінковий аспект).

Упродовж формувального експерименту використовували групу засобів, які мали свої складові виховання людяності, тобто, по-різному впливали на вихованні дитини, але при поєднанні цих засобів ми отримали один єдиний очікуваний результат – високий рівень сформованості людяності у старших дошкільників: психотехнології (гімнастика почуттів, енергійні вправи «Жива вода», «Серце в долонях», «Тепло від рук ближнього», «Вітерець щастя»); ігрові технології «Квітка ввічливості», «Дзвіночки совісті», «Промінчик людяності», «Дерево добра», «Допоможемо разом» тощо.

З вищесказаного ми можемо стверджувати, що кожен засіб цікавий, різний, ми доповнювали ними, як заняття, так й інші режимні моменти. З кожним використанням таких засобів дитина більше усвідомлювала, що таке насправді гуманне відношення до оточуючого.

Першомий етап знаменувався тим, що формували у дітей ігрові вміння, а головним чином - рольову поведінку. Об'єднували дітей у спільну гру, пропонували сюжет у вигляді невеликої розповіді. Тематику сюжетно-рольових ігор обирали у відповідності з життєвими реаліями: «Лікарня швидкої допомоги», «Ветеринарна лікарня», «Моряки (на підводному човні)», «Банк», «Радіокомпанія», «Телекомпанія», «Дизайнерська студія», «Супермаркет», «Модний подіум», «Космічна подорож», «Фермерське господарство», «Екскурсія рідним краєм» та ін.

Щоб робота була ефективною, у дітей ЕГ перед проведенням сюжетно-рольової гри, проводили розповіді, бесіди, читання художньої літератури, використовуючи наочний метод. Наприклад, перед грою «Сім'я» проводили бесіди «Ти і я – дружна сім'я», «Сімейні традиції», перед грою «Супермаркет» – була бесіда про професію продавця з використанням картинок, перед грою «Пошта» – бесіда «Для чого потрібна пошта» та про працівників пошти, перед грою «У салоні краси» – передувала розповідь про роботу перукаря (навіщо потрібна ця професія, що вона дає людям) тощо.

У процесі формувального експерименту ми працювали із творами В. Сухомлинського, наприклад, «Краплина води», де сприяли формуванню у дітей бажання піклуватися про інших, з повагою ставитися до осіб протилежної статі та людей старшого віку, виховували людяність.

Короткий зміст оповідання В.О.Сухомлинського «Краплина води» [67].

У спеку діти поверталися з походу. Вони підійшли до колодязя і почали пити, відтіснивши бабусю. Та зажурено хитала головою. «Той, хто поспішить випити краплину води перш ніж нап'ється дідусь, бабуся, батько, мати, виросте негідником», - робить висновок автор.

Коли діти прослухали оповідання, ми поставили перед ними склянки із соком, попросили уявити, що вони повертаються з далекої мандрівки втомлені і дуже хочуть пити.

Спонукали дітей, щоб вони спочатку запропонували попити дорослим, потім хлопчики дбали про дівчаток, а тоді задовольняли свою спрагу. Спільно із дошкільниками ЕГ, дійшли висновків, що у разі необхідності треба піклуватися про інших, з повагою ставитися до осіб протилежної статі та людей старшого віку.

Спонукаючи дітей аналізувати свої вчинки, звертатися до власної совісті, вчити виправляти свої помилки.

Працюючи з казкою В. Сухомлинського «Скляний чоловічок», ми спонукали дітей аналізувати свої вчинки, звертатися до власної совісті, вчили виправляти свої помилки, виховували людяність.

У своїй роботі, ми виготовили чоловічка з прозорої пляшечки, наповненої водою та фарби і пензлик.

Короткий зміст казки В. О. Сухомлинського «Скляний чоловічок» [67].

В одного хлопчика був друг - прозорий Скляний чоловічок, який темнішав або світлішав відповідно до добрих чи поганих вчинків малого. Якось Скляний чоловічок потемнів, і хлопчик ніяк не міг зрозуміти, чому. Коли він згадав, що не провідав хворого друга, і виправив свою помилку, Скляний чоловічок знову став прозорим. А був цей чарівний чоловічок совістю хлопчика.

Аналізуючи із дітьми казку, брали у руки «скляного чоловічка» і пропонували дітям занурити у воду, що у фігурці, чисті пензлики, перевірити, чи впливає це на прозорість води. Розповідали дітям, що чиста прозора вода у чоловічку символізує душу. Якщо ми будемо робити добро, то наша душа буде чистою.

Щоб дізнатись, як впливають на неї погані вчинки, діти занурювали пензлики у темні фарби та опускали їх у пляшечку, з якої зроблено чоловічка, дійшли висновку, що погані вчинки псуєть душу людини, як прозору воду робить брудною темна фарба.

У процесі дослідження ми дійшли до висновку, що допомагати один одному неважко, тому що друг допоможе в потрібний момент, а ось допомагати людям, які не є друзями або зовсім незнайомими, непросто. Для цього важливо навчитися помічати їх тривоги та хвилювання, надавати допомогу у біді, нещасті. Діти почали розуміти, що якщо кожна людина буде чинити саме таким чином, то з'явиться не тільки допомога, а й виявлятиметься взаємодопомога, коли всі свої вчинки, добрі та погані, відбуватимуться по відношенню один до одного. Потім діти згадували випадки із життя групи, пов'язані з проявом взаємодопомоги.

На цьому етапі були використані картинки, що ілюстрували ситуації, близькі до досвіду дошкільників ЕГ, коли дитина потребує співчуття та допомоги однолітків. (обрали демонстраційний матеріал, розроблений Р. Буре «Так чинять друзі?»). На початку розгляду ставили запитання: «Про що хотів розповісти художник? Як би ви назвали цю картину? Потім увагу привертали до головного героя і просили дітей відповісти на такі запитання: Який емоційний стан героя (засмучений, скривджений, стривожений)? Як би ви відчули себе на місці хлопчика чи дівчинки?». І, нарешті, вирішували головне завдання бесіди - обговорювали, як треба вчинити, щоб герой перестав засмучуватися, потішився. Під час обговорення діти пропонували проявити людяність.

Другий етап – збагачення досвіду прояву людяності за допомогою художньо-ігрових імпровізацій (емоційно-особистісний аспект).

Читання художньої літератури також допомагало і на цьому етапі роботи розширювати уявлення дітей про професії. Перед грою «Пошта» дітям прочитали оповідання Дональда Біссета «Листоноша та поросся» (Додаток А), яке не тільки ознайомило дошкільників ЕГ з професією листоноши, а і показало, як герой піклувався про поросся, не залишив його у біді; перед грою «Лікарня» розповіли оповідання Галини Каранди «Лісова лікарня» (Додаток Б), де малеча мала змогу пересвідчитись, як можна допомагати один одному, співчувати та піклуватись.

Метод спостереження використали перед проведенням гри «Сім'я»: діти самостійно проводили спостереження за членами родини: у кого які обов'язки і т.д. щоб робота була ефективною, ми знову звернулись до творів В. Сухомлинського, а саме: «Блакитні журавлі», метою було вчити дошкільників ЕГ аналізувати проблемні ситуації в художньому творі та у власній родині, проводити аналогії, пояснювати зв'язок між внутрішнім емоційним станом та сприйняттям світу, розвивати зв'язне мовлення, вміння розуміти емоції та виражати їх. У ході роботи пропонували дітям розглянути зображення журавлів і сказати, якими сьогодні здаються птахи кожному з них — блакитними, сірими чи іншого кольору, спробувати пояснити; чому їм так ввижається, зіставляли відповіді з настроєм дітей, ситуацією в їхній родині. Пояснили, що від нашого настрою, душевного стану залежить те, яким ми бачимо світ. Тож треба прагнути до душевного спокою, вміти не засмучуватися через дрібниці, поліпшувати настрій іншим, і тоді можна вповні насолоджуватися всіма яскравими барвами світу.

У грі «Наш садок» провели спостереження за працею дорослих у ЗДО (вихователь, помічник вихователя, медсестра, музичний працівник тощо), звернули увагу дітей на те, як вихователь допомогла Максимку, який упав, помічник вихователя помирила Оксану з Андріяною, які не поділили між собою іграшки, а сестра медична прийшла на допомогу до Аліпія, у якого розболівся животик тощо.

Спостереження за роботою медсестри та лікаря в дитячому садку поповнили ігрові дії у грі «Лікарня». Якщо до цього діти лише вимірювали температуру, «слухали» ляльок фонендоскопом, то після – «лікар» виписував не лише рецепти, а й учив хворих мити овочі та фрукти перед їжею, не брати немитими руками їжу, медсестра заповнювала картки «хворих», розкладала ліки, інструменти, допомагала хворим «роздягтися і одягнутися». Таким чином, закріпили знання про здоровий спосіб життя, безпечну поведінку. Дуже важливу роль відіграло залучення нас до гри. Спочатку ми грали роль «лікаря», вказівки якого виконувала «медсестра»: «Виміряй температуру хворого.

Випиши направлення на аналіз крові» тощо. Діти прислухалися до того, як «лікар» розмовляв з хворими. Потім вони самостійно виконували всі ролі.

Збагачення життєвого досвіду дітей знаннями та враженнями навколишньої дійсності розвиває здатність дітей перетілитись у рольовий ігровий образ. На першому етапі роботи з дітьми цьому сприяли відвідування бібліотеки, екскурсія поштою, спостереження, розмови, обговорення. Інформація, що зацікавила дитину, про людей, події, професії є мотивом для розвитку нового сюжетного змісту гри. І тут ми допомагали перенести дитині отримані знання та враження в умовний сюжет гри. Так з'явилися нові ігри: «Банк», «Салон краси», «Автосалон». У таких іграх знання дітей збагатились уявленнями про навколишнє соціальне середовище, розширився їх кругозір, сформувалися навички взаємодії, що було поштовхом до самостійної ігрової діяльності.

Зазначимо, що наші зусилля йшли на вирішення завдання – формувати адекватну самооцінку через розвиток умінь спільно будувати та творчо розвивати сюжетно-рольову гру, виконувати роль у взаємодії з іншими дітьми.

Ми поставили завдання розробки та проведення сюжетно-рольових ігор, сюжет яких викликав би у дошкільників ЕГ найбільшу зацікавленість. Найулюбленіша дитяча гра - це гра в сім'ю. У «Сім'ю» ми пропонували грати по-різному. Все залежало від настрою та фантазії. Грати не тільки в «справжню» сім'ю, а й у «лялькову», «звірячу». Спочатку розподіляли ролі між усіма бажаними та проговорювали основні дії тієї чи іншої ролі. Наприклад, тато ходить на роботу, допомагає виконувати домашні справи, стежить за дітьми. Дитина грає, ходить у дитячий садок, допомагає мамі, пустує. Діти грали в такі «сімейні» ігри, як «Маленькі помічники», «Запрошуємо до столу», «Готуємось до свята» та ін.

Крім традиційних сценаріїв, для розробки сюжетно-рольових ігор використовували й інші. Наприклад: діти багато подорожують з батьками. Тому, пропонували спорудити «Потяг» та повезти на ньому до моря пасажирів. Або пограти у гру «Аеропорт». У цій грі діти розподіляли між собою ролі пілота, диспетчера та стюардесси. Ми у цій грі виступали у ролі начальника

аеропорту та розповідали дітям про роботу різних служб цього місця. Проведення цієї гри допомогло дітям засвоїти правила поведінки у громадських місцях, більше дізнатися про різні професії. Якщо сценарії починали набридати дітям, то пропонували нові ігри. Наприклад, грали у «МНС». Головною метою цієї гри було не лише ознайомити дітей із важкою та почесною професією рятувальника, а й навчити їх у разі потреби діяти чітко та злагоджено. Для цього зовсім не треба підпалювати або заливати водою. Розігравалася освітня ситуація і розроблявся алгоритм поведінки людей у ній. Наприклад, одна дитина - відважний рятувальник, який може бути і лікарем, і альпіністом, і пожежником, і водієм. Інша дитина, - це потерпіла, а ми (вихователь та експериментатор) – тележурналісти та оператори, які висвітлюють надзвичайну ситуацію. Діти знаходили сенс і ідею у найзвичайніших і найбанальніших, з погляду дорослого, речах. Найнесподіваніший поворот сценарію був реалізований у грі.

Для сюжетобудування використовували відомі дітям казкові персонажі та колізії. При розробці задуму гри та її сюжету дітей орієнтувалися на слухання один одного, продовження розповіді партнера в іграх «Червона Шапочка», «Коза-дереза», «Золотий колосок». Наприклад, діти разом із нами придумали такий сюжет гри: «У Червоної Шапочки була сестра, і мама попросила її відвести дівчинку на санчатах до дитячого садка. Раптом піднялася завірюха, і вони заблукали». В іншому випадку ми пропонували такий початок казки: «Дід, замість кози захотів купити новорічну ялинку, прикрашену іграшками. Він чув, що це дуже гарно. І тому відправив її шукати... Кого ж він відправив? Діти за бажанням пропонували свого кандидата на пошук новорічної ялинки.

Після таких обговорень діти обігрували вигадані сюжети нових ігор за казками.

Наприклад, гра «Побудуй драбинку», метою було: розвивати оцінне ставлення до персонажів казок, використовуючи при цьому особисті малюнки дітей за сюжетом даних казок. Формувати вміння доводити справу до кінця.

Матеріал: малюнки казкових героїв, контур драбинки з 5-6 східців.

Хід: діти розміщували героїв наступним чином: на самих верхніх шаблях - ті, що сподобалися саме найбільше, а на самих нижніх - ті, котрі зовсім не сподобались, були на думку дітей злими, нехорошими.

Конспекти ігор подано у додатку В.

Третій етап - розвиток людяного саморозуміння (ціннісно-смісловий аспект).

З дітьми проводилися етичні бесіди на теми: «Що означає добре дружити», «Про правила дружби», «Що можна зробити для друзів». Зупинимось докладніше на деяких із них.

Розповідь на тему «Що означає добре дружити».

Мета: поглибити знання дітей про таке поняття як дружба, узагальнити уявлення про форми взаємовідносин у колективі.

Ми зверталися до дітей: «Діти, вам часто кажуть, що треба бути дружними, дружно жити. Подумайте і скажіть, що таке дружба: поясніть, як кожен із вас дружить у дитячому садку, вдома: що робить, щоб дружба була гарною».

Правильні відповіді ми заохочували. Того, хто помилився, просили подумати ще, тим часом зверталися до іншого малюка: «А ти як думаєш?» Потім підсумовували опитування: «Хто вміє дружити, той дбає про товаришів, намагається зробити для друга щось хороше. І не лише своєму близькому другу, а й усім дітям у групі. (Вихованець як приклад нагадував висловлювання деяких дітей, доповнював їх.) Коли діти гарно дружать, вони намагаються помічати, хто сумний чи заплакав, намагаються розвеселити товариша, погратись із ним. Якщо діти гарно дружать, вони дбають про товаришів, прагнуть зробити дітям щось хороше. Нехай кожен із вас намагається добре дружити, робити для товаришів, для брата чи сестри щось гарне. Я уважно спостерігатиму, як ви товаришуєте, буду з мамою та татом розмовляти про це. А потім ми ще з вами поговоримо».

Дружбу всі розуміють як хорошу, дружну гру, але її сенс досить примітивний. Тому, ми підводили дітей до думки, що існує справедливість у розподілі ролей, необхідність виконання правил. Називали характеристики

особистісних якостей, які цінуються у дружбі. Зазначили, що показники дружби, - це дбайливе ставлення до друга, товаришів по групі, бажання виручити із скрутного становища, зробити щось приємне, гарне для них.

Після розмови провели вправу «Закінчи речення».

Якщо мій друг захворів, я...-

Мені подарували фломастери, і я...

Коли мені потрібна допомога, я...

Мама дала мені дві цукерки, і я...

Наступна бесіда з дітьми «Про правила дружби» з метою, якої було закріплення в дітей правил взаємовідносин; спонукання до вироблення нових правил.

Щоб отримати змістовні висловлювання дошкільнят, підвищити їхню активність у майбутній бесіді, незадовго до її проведення, у вільний від занять час, наприклад, під час прогулянок, збирали невеликі групи дітей та розмовляли з ними про відомі їм правила дружби. Подібна робота призвела до того, що колективна бесіда проходила не формально, а викликала найжвавіший інтерес у всіх дітей. Як правило, вони починали свою розповідь так:

Всі діти називали багато вірних і важливих правил, а разом із нами назвали деякі обов'язкові правила дружби: «Друзі та товариші мають бути справедливими. У грі найулюбленіші ролі повинні виконуватися не одним, а по черзі; під час спільної праці теж треба розподіляти, хто що робитиме, а потім змінювати роботу; правильно оцінювати свою роботу та дітей».

Бесіда «Що хорошого можна зробити для друзів», мета якої було викликати бажання та навчити виявляти дружню прихильність. Розширювати і поглиблювати уявлення дітей у тому, що хорошого може зробити друг, всім товаришам.

Бесіду починали: «У нашій групі всі діти намагаються дружити, у грі та роботі поведуться так, щоб і товаришам було добре; допомагають один одному, виручають із біди. Ви вже навчилися самі вирішувати суперечки, і якщо хтось із дітей щось не знає, не вміє – намагаєтесь навчити. Це дуже добре. Тепер кожен має подумати і сказати, як ще можна виявити турботу про свого друга,

про всіх дітей групи, що можна зробити хорошого. Чи хочеться вам так зробити?»).

Багатьом дітям захотілося принести цукерки чи торт і погостувати свого друга, намалювати малюнок для друга, подарувати чи принести для гри гарні іграшки, запросити до себе у гості, на день народження.

Бесіда показала емоційній настрій дошкільників ЕГ, різноманітність їхніх пропозицій, бажання активно використовувати різні види ігор. Іноді ми помічали, що коло добрих намірів у деяких дітей обмежується тим, що можна здійснити за рахунок батьків: поділитися цукерками, пригостити тортом, принести в групу гарні іграшки тощо.

Великий вплив на виховання людяності надають ігри-драматизації, що поєднують ігрову та художню діяльність. Діти із захопленням беруть участь у таких іграх. Ця діяльність має і реальну соціальну цінність - вона «для інших», а не тільки «для себе». Для формування людяності ми взяли такі ігри-драматизації, як «Теремок», «Вовк і семеро козенят».

Також провели заняття, метою яких було підвищення рівнів сформованості у старших дошкільників. Конспект заняття подано у додатку Г.

Ігри-драматизації показали: засвоєння правил поведінки, пов'язаних із вибором сюжету гри; розподіл ролей з домовленістю, сприяють регулюванню дитячих взаємин, а зрештою вихованню людяності. У цьому діти засвоїли такі основні правила:

- 1) домовляючись про гру та під час гри, будь добрим, ввічливим та справедливим;
- 2) будь-яка роль у грі хороша, цікава, якщо ти знаєш, що робити, як грати;
- 3) не вимагай завжди головних ролей, пам'ятай, що інші діти теж хочуть бути ведучими;
- 4) коли граєш із друзями, думай, чим можеш їм допомогти;
- 5) намагайся добре, чітко виконувати свою роль та правила у грі;
- 6) якщо почав гру з товаришами, не кидай її без їхньої згоди.

В результаті педагогічної та виховної роботи з дітьми, проведеної на формуючому етапі експерименту, їх сюжетно-рольові ігри набули більш

творчого та узгодженого характеру. Діти самі наголосили на позитивних змінах у відносинах між дітьми («Ми стали дружними», «Нам цікаво грати разом, щось вигадувати»), вони виявили зацікавленість, бажання брати участь у спільних іграх. При організації сюжетно-рольових ігор в експериментальній групі дітей старшого дошкільного віку, створилась атмосфера розкнутості, що відкрила можливість для налагодження людських рівноправних відносин.

З'явився інтерес дітей до ігрової діяльності, відзначилась загальна активність дітей, прагнення самостійності. Діти стали доброзичливі, як у спілкуванні один з одним, там і з дорослими.

Отже, під час дослідно-експериментальної роботи на формувальному етапі експерименту проведення таких сюжетно-рольових ігор, як «Лікарня швидкої допомоги», «Ветеринарна лікарня», «Наш садок», «Банк», «Радіокомпанія», «Телекомпанія», «Дизайнерська студія», «Супермаркет», «Модний подіум», «Сім'я» та ін., у старших дошкільників ЕГ, зацікавило дітей, збагативши їх новими раніше не використаними сюжетами з реального та казкового життя. Значний вплив на розвиток мотивації та задуму гри надали бесіди з дітьми, читання художньої літератури, спостереження, під час яких у них складався план подальшої ігрової діяльності, обговорювалися, які предмети для гри потрібно буде використати, як розподілити ролі. А необхідність домовлятися між собою, вирішувати, як цікавіше реалізувати задум сюжетно-рольової гри, підвищувала у дітей самооцінку, допомагала використовувати всі свої вміння для розвитку сюжету гри. Рефлексія гри, в ході якої, діти давали оцінку своїм та партнерським діям, сформувала людяність вихованців.

2.3. Аналіз результатів дослідження

Після завершення формувального експерименту було проведено контрольне дослідження сформованості людяності дітей старшого дошкільного віку на контрольному етапі дослідження.

Завданнями контрольного експерименту були наступні:

1. Провести повторну діагностику рівнів сформованості людяності у дітей контрольної та експериментальної груп.

2. Порівняти експериментальні дані серед досліджуваних контрольної та експериментальної груп.

3. Зробити висновок про ефективність експериментальної методики.

Методи дослідження, які використовувались на контрольному етапі, адекватні констатувальному експерименту.

У таблиці 2.4 представлена кількісна характеристика сформованості людяності у дітей старшого дошкільного віку на контрольному етапі дослідно-експериментальної роботи.

Таблиця 2.4

Рівні сформованості людяності у старших дошкільників за поведінковим, ціннісно-смісловим та емоційно-смісловим критеріями на контрольному етапі експерименту (у %)

Критерії	Експериментальна група			Контрольна група		
	<i>Рівні</i>					
	високий	середній	низький	високий	середній	низький
Поведінковий	40	52	8	20	40	40
Ціннісно-смісловий	44	52	4	24	40	36
Емоційно-смісловий	36	60	4	16	44	40
Загальний показник	40,0	54,7	5,3	25,3	46,7	28,0

Отже, результати дослідження на контрольному етапі свідчать про позитивну динаміку сформованості людяності у старших дошкільників контрольної та експериментальної груп після проведення комплексу завдань.

Таким чином, отримані результати демонструють, що 40% старших дошкільників експериментальної групи та 24% – контрольної після проведення комплексу завдань продемонстрували високий сформованості людяності за поведінковим критерієм. У дітей, віднесених до високого рівня, є чітке уявлення про поняття моральності, вони змістовно та повно можуть описати своє бачення. Діти розуміють сенс моральних вчинків. Ситуація морально-

етичного змісту, що відбиває чуйне ставлення, розуміється самостійно, вчинок героя досить повно пояснюється і оцінюється з позиції прояву людяності.

Серед опитаних 52 % експериментальної групи та 44 % – контрольної продемонстрували середній рівень сформованості людяності за поведінковим критерієм. У дітей, віднесених до середнього рівня, сформовано уявлення про поняття «людяність» досить змістовно і повно, у них виникають труднощі у визначенні моральних вчинків, є сумніви у розумінні людяності, чуйності та моральності як базових якостей особистості.

І лише 8% дітей експериментальної та 32 % – контрольної зберегли низький рівень сформованості людяності за поведінковим критерієм.

За представленими результатами дослідження за ціннісно-смісловим критерієм після проведення комплексу завдань у 52 % старших дошкільників контрольної групи та 48% – експериментальної виражений середній рівень сформованості людяності. Ці дошкільники оцінюють і пояснюють вчинок героя недостатньо з позиції прояву моральних почуттів і переживань. Діти можуть виділити моральний вчинок, але припускаються помилок щодо оцінки правильності дій персонажів.

Значна частина дітей – 44% серед представників експериментальної та 28% – контрольної груп має високий рівень розвитку ціннісно-сміслового розуміння людяності. Ці діти обирають правильний спосіб поведінки у різних ситуаціях (зокрема, при моральному виборі), можуть співвідносити обрану тактику поведінки з наявним життєвим (чи ігровим) досвідом. Діти можуть дати оцінне судження поведінці людини, розкрити прояви добрих і моральних вчинків.

І лише 4% представників експериментальної та 28% – контрольної груп мають низький рівень розвитку ціннісно-сміслового розуміння людяності.

Як демонструють результати дослідження за емоційно-смісловим критерієм, після проведення комплексу завдань у старших дошкільників виражений в однаковій мірі середній і високий рівень розвитку – (високий рівень констатовано у 36 % дітей експериментальної, 24% – контрольної групи; середній рівень – у 60 % дітей експериментальної, 48% – контрольної груп). У

цих дітей є яскраві експресивні прояви, мовлення інтонаційно виразне. Старші дошкільники мають виражене бажання висловити свою думку та виявити своє ставлення. Вони мають чітку та обґрунтовану позицію щодо дій та подій, що відбуваються, легко дають власну оцінку.

І лише в 5,3% дітей експериментальної та 28% дітей контрольної груп є низький рівень емоційно особистісного ставлення до подій, що описуються. Ці діти байдужі і відсторонені, не виражають експресивні реакції – мімічні та пантомімічні. Вони не демонструють вираженого бажання висловлювати своє ставлення, образні висловлювання щодо вчинків героїв висловлюються з допомогою дорослого.

Динаміку сформованості людяності у дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи на початку та після завершення формувального експерименту представлено на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Динаміка сформованості людяності у дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи на початку та після завершення формувального експерименту

Експериментальні дані, відображені на рис. 2.3, переконливо засвідчують позитивну динаміку сформованості людяності у дітей експериментальної групи. Так, показники високого рівня після упровадження експериментальної методики зросли на 22,3%, середнього – на 14,7 %, показники низького рівня знизились на 38%.

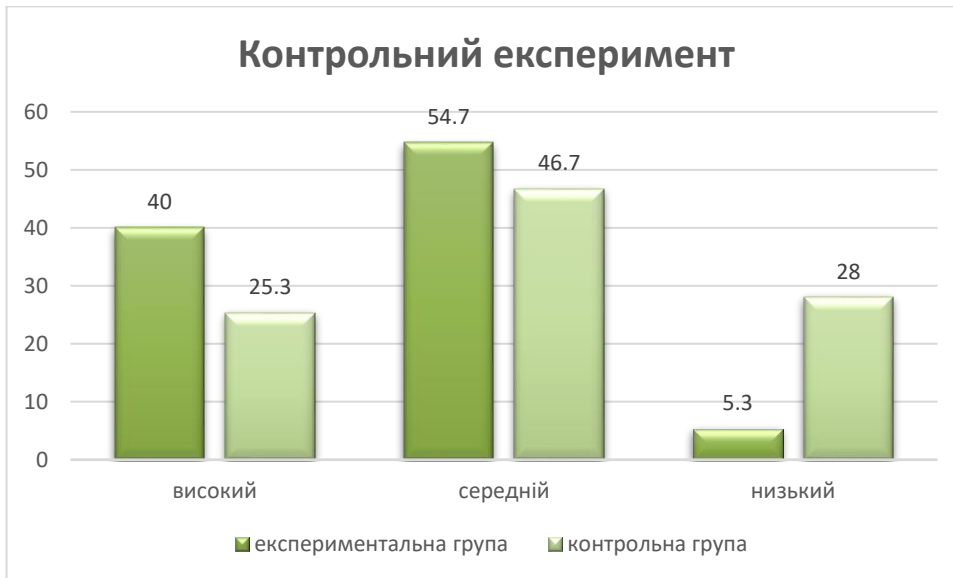
У представників контрольної групи, які працювали за традиційною методикою, теж спостерігалася позитивна динаміка рівнів сформованості людяності (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Динаміка сформованості людяності у дітей старшого дошкільного віку контрольної групи на початку та після завершення формувального експерименту

Експериментальні дані, відображені на рис. 2.4, теж засвідчують позитивну динаміку сформованості людяності у дітей контрольної групи. Так, показники високого рівня на контрольному етапі порівняно з констатувальним зросли на 5,3%, середнього – на 5,4 %, показники низького рівня знизились на 10,7%.

Порівняльні показники рівнів сформованості людяності у дітей контрольної та експериментальної групи після формувального експерименту відображено на рис. 2.5.

Рис. 2.5. Порівняльні показники рівнів сформованості людяності у дітей контрольної та експериментальної групи після формувального експерименту

Результати експерименту засвідчили, що після упровадження експериментальної методики старші дошкільники експериментальної групи продемонстрували кращі показники сформованості людяності порівняно з представниками контрольної групи. Так, показники високого рівня у старших дошкільників експериментальної групи переважають на 14,7% порівняно з контрольною групою, показники середнього рівня вищі на 8 %. Про ефективність дослідно-експериментальної роботи свідчать показники низького рівня, які у представників експериментальної групи виявились на 22,5 % нижчими порівняно зі старшими дошкільниками контрольної групи.

Результати контрольного експерименту засвідчили, що розроблена та апробована формувальним експериментом методика виховання людяності як базової якості особистості є ефективною, тому може бути рекомендованою для упровадження в умовах закладу дошкільної освіти з метою виховання гуманних якостей у старших дошкільників.

Висновки до розділу 2

У процесі констатувального експерименту було виділено критерії та показники сформованості людяності як базової якості особистості дошкільників:

Поведінковий критерій, показниками якого виступили інформованість дітей про людяність, гуманне ставлення, способи його прояву (правила та норми поведінки); ціннісно-смысловий критерій, показниками якого виділено аргументованість суджень про вчинки та способи поведінки в етично значущих ситуаціях, пов'язаних із проявом людяності, моральних дій; емоційно-смысловий критерій, показниками якого виокремлено ставлення до подій, що описуються – емоційні реакції на дії персонажів або ситуацій.

Відповідно до критеріїв, виділено та обґрунтовано три рівні сформованості людяності у дітей старшого дошкільного віку: високий, середній, низький.

Результати констатувального експерименту довели необхідність розробки та впровадження експериментальної методики, яка б сприяла вихованню людяності у дітей старшого дошкільного віку.

Метою формувального експерименту була розробка та апробація ефективності методики виховання людяності як базової якості особистості у старших дошкільників.

Перед початком формувального експерименту нами була розроблена модель виховання людяності як базової якості особистості у старших дошкільників.

Модель складалася з трьох взаємопов'язаних та взаємообумовлених блоків: цільового, змістовного та діагностичного.

У відповідності до моделі було розроблено та апробовано в умовах формувального експерименту методику виховання людяності як базової якості особистості дітей дошкільного віку.

Результати контрольного експерименту засвідчили, що розроблена та апробована формувальним експериментом методика виховання людяності як базової якості особистості є ефективною, тому може бути рекомендованою для впровадження в умовах закладу дошкільної освіти з метою виховання гуманних якостей у старших дошкільників.

ВИСНОВКИ

Проведений теоретичний аналіз з проблеми формування моральних уявлень і норм поведінки у дітей старшого дошкільного віку дозволяє узагальнити наступні висновки:

1. Під уявленнями про моральні почуття і норми поведінки розуміються важливі смислові орієнтири в структурі особистості, які є продуктом трансформації соціально-громадських цінностей в індивідуальні переконання, на підставі яких особистість осмислює дійсність і вибудовує конструктивні відносини з собою і світом. У сучасній енциклопедичній літературі людяність визначається в контексті гуманізму, гуманності, співчуття до людей, надання їм допомоги. У життєвому і психологічному значенні людяність як якість та істотна властивість людини включає: альтруїзм (доброту); моральність — сукупність життєвих правил поведінки, що реалізують альтруїзм та придушують егоїзм; волю, як душевну силу, що реалізує альтруїстичну і моральну поведінку в боротьбі з власним і чужим егоїзмом. Без кожної з цих складових людяність не може існувати як реальна життєва сила, а найбільшою загрозою для неї є егоїзм.

2. Вивчення та аналіз змісту БКДО і програм навчання, виховання та розвитку дітей дошкільного віку засвідчує, що в сучасних умовах розвитку суспільства виховання базових якостей. У Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» людяність розглядається як базова моральна якість дошкільника поряд із працелюбністю, справедливістю, відповідальністю. У соціумі існує посилена увага до проблем виховання активної, самостійної, ініціативної особистості яка спроможна самореалізуватися у суспільстві. За результатами аналізу наукових досліджень та програмового забезпечення закладів дошкільної освіти, можемо констатувати, що виховання в ЗДО набуло особистісно-орієнтовного спрямування. Проблема виховання базових якостей та розвитку особистості посідає чільне місце у змісті освітніх програм, проте питання формування такої базової якості як людяність потребує детального вивчення та втілення в розробках програмово-методичного забезпечення.

3. В якості основних показників моральних уявлень і норм поведінки дітей старшого дошкільного віку є: інформованість дітей про моральні відносини, способи їх проявів; аргументованість суджень про вчинки і способи поведінки в етично значущих ситуаціях; особистісне ставлення до описуваних подій.

4. Дошкільний вік є чутливим періодом в формуванні моральних уявлень і почуттів, які нерозривним чином пов'язані з розвитком і дозріванням всієї психічної діяльності дитини. Розуміння дітьми мотивів і вчинків сприяє швидкому засвоєнню дошкільниками морально-етичних уявлень, і, отже, розвитку гуманних почуттів і правильній поведінці.

5. Художня діяльність виступає ефективним засобом формування моральних уявлень у старших дошкільників. Саме інтеграція видів художньої діяльності дозволяє всебічно збагатити внутрішній світ дитини, розширити межі моральних цінностей і орієнтирів, а також сформувати глибокі моральні, гуманні і патріотичні почуття.

6. В якості ефективної організації педагогічних умов в умовах ЗДО необхідно використовувати різноманітні методи та прийоми роботи з дошкільниками у художній та літературній діяльності, проводити спостереження за дітьми в освітньому процесі, працювати з мотивацією і пізнавальною активністю при формуванні моральних уявлень. А також використовувати форму взаємодії з батьками як спільну і цілеспрямовану діяльність з метою засвоєння морально-етичних моделей поведінки, розвитку моральної свідомості дітей та самостійності їх суджень.

7. В рамках проведеного теоретичного аналізу щодо проблеми формування уявлень про людяність у дітей старшого дошкільного віку було проведено дослідно-експериментальну роботу, метою якої є вивчення та впровадження основ формування уявлень про людяність як базову якість особистості у дітей старшого дошкільного віку.

У процесі констатувального експерименту було виділено критерії та показники сформованості людяності як базової якості особистості дошкільників: поведінковий критерій, показниками якого виступили

інформованість дітей про людяність, гуманне ставлення, способи його прояву (правила та норми поведінки); ціннісно-смісловий критерій, показниками якого виділено аргументованість суджень про вчинки та способи поведінки в етично значущих ситуаціях, пов'язаних із проявом людяності, моральних дій; емоційно-смісловий критерій, показниками якого виокремлено ставлення до подій, що описуються – емоційні реакції на дії персонажів або ситуацій.

Відповідно до критеріїв, виділено та обґрунтовано три рівні сформованості людяності у дітей старшого дошкільного віку: високий, середній, низький.

Аналіз констатувального експерименту дав змогу зробити висновок, що рівні сформованості людяності у представників обох груп суттєво не відрізняються. Так, показники високого рівня на 2,3 % переважають у представників групи «Смайлик», показники середнього рівня у представників цієї ж групи вищі на 1,3 %, а показники низького рівня – нижчі на 2,3 % порівняно з групою «Сонечко».

Результати констатувального експерименту довели необхідність розробки та впровадження експериментальної методики, яка б сприяла вихованню людяності у дітей старшого дошкільного віку.

8. Метою формувального експерименту була розробка та апробація ефективності методики виховання людяності як базової якості особистості у старших дошкільників.

Оскільки результати констатувального експерименту засвідчили, що діти старшого дошкільного віку групи «Сонечко» продемонстрували дещо нижчі показники рівнів сформованості людяності порівняно з дітьми старшого дошкільного віку групи «Смайлик», це дало підстави виокремити представників групи «Сонечко» в експериментальну групу, яка була охоплена формувальним експериментом. Натомість діти старшого дошкільного віку групи «Смайлик» продовжували працювати за традиційною методикою.

Перед початком формувального експерименту нами була розроблена модель виховання людяності як базової якості особистості у старших дошкільників.

Модель складалася з трьох взаємопов'язаних та взаємообумовлених блоків: цільового, змістовного та діагностичного. Цільовий блок передбачав мету і завдання. Так, метою, визначеною в моделі, є виховання людяності як базової якості особистості у дітей старшого дошкільного віку.

Змістовний блок передбачає врахування наступних педагогічних умов у процесі впровадження експериментальної методики: процес виховання людяності необхідно здійснювати при спеціально організованій педагогічній та виховній роботі з урахуванням вікових особливостей дітей старшого дошкільного віку; наповнення змісту освітньої діяльності старших дошкільників моральним контентом; упровадження в освітній процес ЗДО художньо-ігрової діяльності, яка виступає важливими засобом в особистісному розвитку дітей, включаючи розвиток міжособистісних стосунків.

Прогнозованим результатом, представленим у моделі, був високий рівень сформованості людяності дітей старшого дошкільного віку.

У відповідності до моделі було розроблено та апробовану в умовах формульовального експерименту методику виховання людяності як базової якості особистості дітей дошкільного віку.

Упродовж формульовального експерименту використовували групу засобів психотехнології (гімнастика почуттів, енергійні вправи «Жива вода», «Серце в долонях», «Тепло від рук ближнього», «Вітерець щастя»; ігрові технології «Квітка ввічливості», «Дзвіночки совісті», «Промінчик людяності», «Дерево добра», «Допоможемо разом» тощо), які мали свої складові виховання людяності, тобто, по-різному впливали на виховання дошкільників ЕГ, але при поєднанні цих засобів ми отримали очікуваний результат – високий рівень сформованості людяності у старших дошкільників.

Проведення таких сюжетно-рольових ігор, як «Лікарня швидкої допомоги», «Наш садок», «Банк», «Радіокомпанія», «Телекомпанія», «Дизайнерська студія», «Супермаркет», «Модний подіум», «Сім'я» та ін., у старших дошкільників ЕГ, зацікавило дошкільників ЕГ, збагативши їх новими раніше не використаними сюжетами з реального та казкового життя. Значний вплив на розвиток мотивації та задуму гри надали бесіди з дітьми, читання

художньої літератури (оповідання В. Сухомлинського «Краплини води», «Скляний чоловічок», «Блакитні журавлі», а також інших авторів, оповідання Дональда Біссета «Листоноша та поросся» та Катерини Каранди «Лісова лікарня» та ін.), спостереження, під час яких у них складався план подальшої ігрової діяльності, обговорювалися, які предмети для гри потрібно буде використати, як розподілити ролі. А необхідність домовлятися між собою, вирішувати, як цікавіше реалізувати задум сюжетно-рольової гри, підвищувала у дошкільників ЕГ самооцінку, допомагала використовувати всі свої вміння для розвитку сюжету гри. Рефлексія гри, в ході якої, давали оцінку своїм та партнерським діям, сформувала людяність вихованців. Прояв людяності у дітей, формування та виховання у дошкільників вищих моральних почуттів та емоцій було одним із головних виховних завдань, які ми ставили перед собою.

9. Результати контрольного експерименту засвідчили, що після впровадження експериментальної методики старші дошкільники експериментальної групи продемонстрували кращі показники сформованості людяності порівняно з представниками контрольної групи. Так, показники високого рівня у старших дошкільників експериментальної групи переважають на 14,7% порівняно з контрольною групою, показники середнього рівня вищі на 8 %. Про ефективність дослідно-експериментальної роботи свідчать показники низького рівня, які у представників експериментальної групи виявились на 22,5 % нижчими порівняно зі старшими дошкільниками контрольної групи.

Результати контрольного експерименту засвідчили, що розроблена та апробована формувальним експериментом методика виховання людяності як базової якості особистості є ефективною, тому може бути рекомендованою для впровадження в умовах закладу дошкільної освіти з метою виховання гуманних якостей у старших дошкільників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИ ДЖЕРЕЛ

1. Аболин Л. М., Валихметов М.М. Духовно-нравственное развитие личности в событийной деятельности. Казань: Изд-во «Карпол», 2015. 230 с.
2. Абрамова Г.С. Возрастная психология. Москва : Академия, 2017. 702 с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти (державний стандарт дошкільної освіти) : нова редакція / наук. кер. Т.О. Піроженко; авт. кол.: О.М. Байєр, О.К. Безсонова, Н.В. Гавриш та ін. Київ, 2021. 37 с. URL : https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
4. Байєр О. М., Піроженко Т.О. Вивчення ціннісних орієнтацій старших дошкільників: експрес-діагностика. URL : http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp161/bajer_o.m-pirozhenko
5. Барвисте життя: хрестоматія для читання дітям дошк. віку / упоряд. Л. В. Лохвицька, Т. К. Андрющенко. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 340 с.
6. Беленька Г., Половіна О., Кондратець І. Програма «Дитина» : нові підходи й змістові акценти в дошкільній освіті. *Дошкільне виховання*. 2021. № 1. С. 14-16.
7. Білан О. І. Виховання культури поведінки у дітей дошкільного віку. Львів, 2016. 120 с.
8. Богуш А. М. Духовні цінності в контексті сучасної парадигми виховання. *Виховання і культура*. 2001. № 1(1) С. 4-10.
9. Божко А.В. Засоби та методи морального виховання дошкільників. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 49 (102). С. 52-57.
10. Буре Р. С., Воробьева М. В., Давилович В. Н. Дружные ребята: воспитание гуманных чувств и отношений у дошкольников: пособие для воспитателей ДОУ и родителей. Москва : Просвещение, 2016. 167 с.
11. Васильєва С. А. Методи дослідження шанобливого ставлення старших дошкільників до однолітків у дошкільному навчальному закладі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2013. Вип. 17(1). С. 129-136.

12. Вегера Е. Ю. Формирование гуманных чувств и отношений у детей старшего дошкольного возраста в игровой деятельности. URL: <http://festival.1september.ru/articles/603182/> 15 (дата звернення: 07.11.2021 р.)
13. Виноградова А. М. Художественная литература как средство воспитания гуманных чувств. *Педагогический опыт: Книга для воспитателя детского сада* / Под редакцией А. М. Виноградовой. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Просвещение, 2001. 96 с.
14. Виховання гуманних почуттів у дітей / С. О. Лади вір, О. П. Долинна, В. К. Котирло та ін. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 168 с.
15. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ : методичний посібник / Г. Беленька, Н. Гавриш, С. Васильєва, В. Маршицька, С. Нечай, Г. Орлова, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр ; за заг. ред. Н. Гавриш. Харків : Мадрид, 2015. 220 с. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/10041/1/2.pdf> (дата звернення: 06.11.2021 р.)
16. Впевнений старт : освітня програма для дітей старшого дошкільного віку / [Н. В. Гавриш, Т. В. Панасюк, Т. О. Піроженко, О. С. Рогозянський, О. Ю. Хартман, А. С. Шевчук]; За заг. наук. ред. Т. О. Піроженко. К. : Українська академія дитинства, 2017. 80 с.
17. Врочинська Л. І. Виховання гуманності як філософсько-педагогічна проблема. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Вип. 38. 2011. С. 123-130.
18. Врочинська Л. І. Теоретико-методичні засади виховання гуманної поведінки дітей старшого дошкільного віку. *Вісник Інституту розвитку дитини*. URL: <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/85/15045-teoretiko-metodichni-zasadi-vixovannya-gumanno%D1%97-povedinki-ditej-starshogo-doshkilnogo-viku.html>. 21. (дата звернення 03.11.2021 р.)
19. Галян О. І. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості на етапі дошкільного дитинства. Моральна свідомість та самосвідомість особистості : [монографія] / за ред. М. В. Савчина, І. М. Галяна. Дрогобич, 2009. С. 64–76.

20. Глушкова Л.І. Моральне виховання дошкільників засобами художньої літератури. *Таврійський вісник освіти*. 2016. № 4 (56). С. 40-45.
21. Гурин, В. Е. Формирование нравственного сознания и поведения. Москва : Просвещение, 2011. 215 с.
22. Дитина : [програма виховання і навчання дітей від 2 до 7 років / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк; авт.. кол. : В.Г. Беленька, О.Л. Богініч, Н.І. Богданець-Білоskalенко та ін. Київ : Вид-во Київського університету імені Бориса Грінченка, 2016. 304 с.
23. Дитина в дошкільні роки : [комплексна додаткова освітня програма / авт. кол. ; наук. кер. К. Л. Крутій]. Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2011. 188 с.
24. Доронова Т. Н. Изобразительная деятельность и эстетическое развитие дошкольников: методическое пособие для воспитателей дошкольных образовательных учреждений. Москва : Просвещение, 2016. 192 с.
25. Журавлики: Казки, вірші, оповідання, народні пісеньки, загадки / уклад. Г. Ю. Рогінська. Харків : ПП «Поляков В. К.», 2005. 384 с.; іл.
26. Заболоцька С. Умови становлення моральних форм поведінки на етапі дошкільного дитинства. *Актуальні проблеми психології розвитку особистості. Психологія особистості*. 2011. № 1 (2). С. 245-253.
27. Зосимовский А. В. Критерии нравственной воспитанности: учеб. пособие. Москва: Изд-во НПО МОДЭК, 2015. 367 с.
28. Калмиков Г. В. Випереджаючи свій час: гуманістичний погляд у майбутнє. *Педагогіка і психологія*. 2000. № 4. С. 116-123.
29. Калуська Л. Василь Сухомлинський – гуманістична педагогіка. *Дитячий садок*. 2007. 34 (418) вересень. С. 32-33.
30. Капустина Н. Г. Воспитание у старших дошкольников доброжелательного отношения к людям: автореф. канд. педаг. наук. Москва, 1996. 24 с.
31. Козлюк О. А. Вплив сім'ї на формування гуманістичного спілкування у старших дошкільників. *Наука, освіта, суспільство очима молодих: Матеріали II Всеукраїнської науково практичної конференції студентів та молодих науковців 17-18 травня 2007 року, м. Рівне / М-во освіти і науки України, РДГУ. Рівне : РВВ РДГУ, 2007. С. 39-40.*

32. Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник» / Л. Калуська. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 144 с.
33. Концепція Державної цільової програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року : [нормативний документ]. *Практика управління закладом освіти*, 2011. № 9. С. 17-20.
34. Косенчук О. Дитина в соціумі: впроваджуємо ДКДО. *Дошкільне виховання*. 2021. № 4. С. 3-5.
35. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. Київ : Знання, 2006. 324с.
36. Курчатова А. Формування морально-етичної сфери дітей дошкільного віку засобами ідей В.О. Сухомлинського. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*. 2018. Вересень, № 03 (62).
37. Ладивір С. Перші уроки добра. *Дошкільне виховання*. 2008. № 12. С. 5-7.
38. Литвиненко І. Гуртуємо дітей – формуємо команду. *Дошкільне виховання*. 2021. № 11. С. 3-5.
39. Лозова В.І. Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: Навч.-метод. посібник для студентів вищ. навч. закладів. 2-ге вид., випр. і доповн. Харків : «ОВС», 2002. 400 с.
40. Лохвицька Л.В. Моральна пектораль : книжка для читання дітям у закладі дошкільної освіти. Тернопіль : Мандрівець, 2020. 200 с.
41. Лохвицька Л.В. Скарбниця моралі : Програма з морального виховання дітей дошкільного віку. Тернопіль : Мандрівець, 2020. 96 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy-rozvytku-ditey/programaskarbnitsya-moralilokhvitska.pdf> (дата звернення: 06.11.2021 р.)
42. Мулько И. Ф. Социально-нравственное воспитание дошкольников 5-7 лет. Москва, 2014. 96 с.
43. Нечаева В. Г., Маркова Т.А. Нравственное воспитание в детском саду. Москва : Просвещение, 2004. 272 с.
44. Нечаева В. Г., Маркова Т.А. Нравственное воспитание в детском саду. Москва : Просвещение, 2004. 272 с.

45. Омеляненко В.Л., Кузмінський А.І. Теорія і методика виховання: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. Київ : Знання, 2008. 415 с.
46. Освітній напрям «Дитина в соціумі» : витяг з базового компонента дошкільної освіти (нова редакція). *Дошкільне виховання*. 2021. № 4. С. 9-10.
47. Освітня програма «Дитина в дошкільні роки»/ наук. кер. К. Крутій. *Лист МОН про надання грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» від 08.12.2010 № 1/11-11178*, 2016. Запоріжжя. ТОВ «ЛПКС» ЛТД. 160 с.
48. Освітня програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина» / наук. кер. В. Огнев'юк. Мін. осв. і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченко. Київ, 2016. 304 с.
49. Островская. Л. Ф. Руководитель нравственным воспитанием дошкольника. *Дошкольное воспитание*. 2012. №4. С.45-49.
50. Панасюк Т. Впевнений старт – майбутнім першокласникам : [науково-методичний журнал]. *Палітра педагога*, 2010. № 6. С. 3-34.
51. Першина, Л. А. Возрастная психология: учеб. пособие для ВУЗов : 2-е изд. Москва : Академический проект: Альма Матер, 2011. 256 с.
52. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Київ : Академвидав, 2004. 456 с. (Серія «Альма-матер».)
53. Поніманська Т. І. Моральне виховання дошкільників: навч. посіб. Київ : Вища школа, 1993. 111 с.
54. Поніманська Т. І. Теоретико-методичні засади гуманістичного виховання дітей дошкільного віку: монографія. Рівне : РДГУ, 2006. 352 с.
55. Поніманська Т. І., Козлюк О.А., Марчук Г.В. Виховання людяності: методичний посібник. 2-ге вид. Рівне: Волинські обереги, 2012. 160 с.
56. Пономаренко, Т. О. О взаимосвязи этических представлений и поступков детей. *Дошкольное воспитание*. 2013. № 3-4. С.52-55.
57. Про організацію освітньої роботи в дошкільних навчальних закладах у 2015 / 2016 навчальному році. Інструктивно-методичні рекомендації : [нормативний документ] / Додаток 1 до листа МОН України від 20.05.2015 р. № 1/9-249. *Дошкільне виховання*. 2015. № 7. С. 2-4.

58. Програма навчання та виховання дітей від 2 до 7 років «Дитина» / наук. кер. В. Огнев'юк, К. Волинець. Київ, 2010. 286 с.
59. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. Білан, Л. Возна, О. Максименко та ін. Тернопіль : Мандрівець, 2012. 264 с.
60. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2 ч. Ч. I. Від народження до трьох років / О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова [та ін.] ; наук. кер. О. Л. Кононко. Київ : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. 204 с.
61. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2 ч. Ч. II. Від трьох до шести (семи) років / Аксьонова О. П., Аніщук А. М., Артемова Л. В. [та ін.] ; наук. кер. О. Л. Кононко. Київ : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. 452 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy-rozvytku-ditey/rozvitku-ditini-doshkilnogo-vikuya-u-svitinova-redaktsiyachastina>
62. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» : концептуальні засади. / наук. кер. О. Кононко. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2014. №8. С. 14-24.
63. Савченко К., Пушкаренко Л. Теплі ранки у дружньому колі: ранкові зустрічі в лютому для дітей старшої групи. *Дошкільне виховання*. 2021. № 1. С. 22.
64. Сидорова, А. Н. Формирование духовно–нравственных основ личности ребенка старшего дошкольного возраста: авторферерат дисс. на соискание ученой степени к. п. н. Челябинск, 2015. 20 с.
65. Скрипник Н.І. Виховання толерантних взаємостосунків дітей старшого дошкільного віку : навчально-методичний посібник. Умань : ПП Жовтий, 2011. 99 с.
66. Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ : монографія / Н. Гавриш, О. Рейпольська та ін.; за заг.ред. О. Рейпольської. Київ – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 280 с.
67. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. Т. 3: Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. Київ : Рад. шк., 1977. 670 с.

68. Українське дошкілля : [програма розвитку дитини дошкільного віку] / О. І. Білан, за заг. Ред. О.В. Низковської. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 256 с.
69. Українське дошкілля: Збірка для читання і розповідання дітям старшого дошкільного і молодшого шкільного віку / упоряд. Н. і О. Зінкевич ; передм. А. Погрібного. Київ : Смолоскип, 2003. 550 с.
70. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання: Спроба педагогічної антропології. *Вибрані педагогічні твори твори*. Київ : Наукова думка, 1983. Т.1. 326 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Листоноша та порося

Дональд Біссет.

Жив на світі листоноша. Він дуже любив розносити листи й посилки. Особливо — великі листи й великі посилки.

Він просовував їх у дверну щілину. Знаєте, роблять на вхідних дверях таку щілину, щоб у неї кидати листи та газети? Замість скриньки.

Чим більший лист і чим менша щілина, тим цікавіше — так вважав листоноша.

Звичайно, занадто великі листи приходили іноді зім'ятими, так що їх важко було читати.

І люди питали в листоноші:

— Чому ви не постукаєте у двері, коли маєте передати великий пакет? Ми завжди вам із задоволенням відкриємо.

Але листоноша стукав у двері тільки в рідких випадках. Найчастіше, коли пошта застрявала.

І от якось на пошту прийшла велика посилка.

У ній виявилось порося! На вусі в нього теліпався, наче сережка, ярлик: «Передати містеру Брауну, фермеру».

Листоноша зрадів: «Оце задача — просунути таку велику посилку в таку маленьку щілину!»

Він підхопив порося і поніс його до містера Брауна.

Спочатку порося ніяк не пролазило у дверну щілину.

Але листоноша був майстром свого діла...

і через мить порося гепнулося прямисінько на килимок у передпокої містера Брауна.

Повернувшись додому, листоноша розповів дружині, як йому вдалося просунути порося у дверну щілину.

Дружина дуже здивувалася.

— Ти хіба забув, — сказала вона, — що фермер Браун поїхав до своєї бабусі й навряд чи скоро повернеться?

— Що ж я наробив! — скрикнув листоноша. — Адже поросся, напевно, помирає з голоду!

І він одразу побіг до крамниці й купив побільше ріпи, моркви та кукурудзи.

А потім покидав усе це через щілину в дверях містера Брауна.

Поросся тільки на те й чекало і з'їло все без залишку.

З цього дня листоноша витрачав майже всю свою платню на овочі для поросся. І сам помітно схуд...

чого, втім, не можна було сказати про поросся.

Коли, нарешті, фермер Браун повернувся і відкрив вхідні двері, він очам своїм не повірив.

Він подивився спершу на поросся, потім на щілину для листів і здивувався ще більше.

— Ніяк не можу зрозуміти, — сказав він колишньому поросятку, — як листоноша спромігся просунути тебе через цю щілину?

Потім він відвів поросся на кухню і нагодував його кукурудзяними пластівцями з молоком, а сам поснідав чаєм зі свіжою булочкою. І з джемом. полуничним.

ДОДАТОК Б

Каранда Галина

Лісова лікарня

У великому лісі жило дуже багато різних звірів. І часто траплялось так, що хтось із них хворів. То маленьке зайченя підверне на бігу лапку, то ведмедика бджоли покусують, а то й браконьєр поранить оленя.

Стара мудра сова дивилась - дивилась на ці негаразди, а далі запропонувала мешканцям лісу побудувати лікарню. Дружно взялися звірі до роботи. Змайстрували ліжечка для хворих, поставили їх під старим дубом. Сова наділа білий халат і почала приймати пацієнтів.

Забинтувала ніжку зайчику, приклала холодний компрес до покусаного носика ведмежати, оленяті примотала до рани листочок подорожника.

Увесь ліс допомагав сові збирати ліки: білочка принесла цілющої калини, ховрашок нарвав звіробою, мишки накопили споришу.

– Скре – ке - ке ! – торохтіла сорока до сови. – Для чого ти так стараєшся ! Адже якщо в лісі більше не буде хворих, то ні ти, ні лікарня не будуть потрібні.

– Навпаки! – відповіла мудра сова. – Зі мною завжди буде вдячність тих, кому я допомогла.

Та хвалькувата сорока так захопилася, що ненароком з розгону вдарилася головою об старого дуба і гепнулася просто на лікарняне ліжко. Сова приклала до її скронь капустяного листя. Коли біль вщух, сорока сказала:

– Ти була права! Ти завжди будеш потрібна, бо маєш добре серце і старанно робиш свою справу.

ДОДАТОК В

Дидактичні ігри на підвищення рівнів сформованості людяності у старших дошкільників експериментальної групи

Гра «Улюблені герої казок».

Мета: розвивати вміння пояснювати, висловлювати власну думку про події, вчинки героїв казок, використовуючи при цьому художньо-виражальні засоби тексту казки. Виховувати оцінне ставлення щодо вчинків героїв казок; уміння знаходити позитивний вихід з негативної ситуації, що склалася в сюжеті казки. Розвивати творчість.

Матеріал: великі аркуші паперу різного кольору - темні, світлі відтінки, персонажі казок.

Хід: грали четверо дітей. Розділивши між собою різнокольорові картки, гравці згадали зміст казок та відібрали малі картки із зображенням героїв. Позитивних героїв (на думку гравців) виклали на аркуші світлих відтінків, а героїв, що не сподобались - на темному папері.

Гра «Казка по-новому».

Мета: Формувати вміння дітей розповідати старі казки на новий лад з позиції позитивного світобачення. Розвивати творчу уяву, фантазію, творче мислення, зв'язне мовлення, креативність. Формувати позитивне бачення світу. Виховати людяність.

ДОДАТОК Г

Заняття для дітей старшого дошкільного віку «Стежинками доброти до великого серця»

Мета: поглибити знання дітей про такі моральні категорії, як людяність, доброта, вдячність. Формувати морально-етичні уявлення та адекватні форми поведінки, переконання про те, що добре жити з добрими людьми.

Збагачувати внутрішній світ дитини позитивними емоціями. Вправляти в умінні правильно виражати свої почуття.

Розвивати оцінні навички, вміння дітей оволодівати адекватними формами прояву своїх почуттів у спілкуванні.

Вправляти дітей у правильному граматичному мовленні.

Виховувати в дітей бажання бути приємними людьми, бажання творити добро, добрі вчинки, бути доброзичливими, щирими, проявляти співчуття, доброту, піклування.

Акцентувати увагу дітей на їхніх позитивних рисах, а не на недоліках. Активізувати в мовленні дітей ввічливі слова.

Матеріал: клубок ниток, валентинка, червоні, золоті та чорні сердечка, дерево «Добрих справ», магнітофон, свічка, гіпсові сердечка, пензлі, серветки.

Попередня підготовка дітей:

- читали казки про добрі та погані вчинки;
- проводили бесіди про добро і зло, про ввічливість;
- розглядали ілюстрації про добрі вчинки;
- розігрували та обговорювали ситуації про добрі та погані вчинки.

Хід заняття:

Діти заходять до групової кімнати, вітаються з гостями (Добрий день).

– Діти, що ви тільки що зробили? *(привіталися з гостями)*

– Діти, зустрівши на вулиці друга, що ви йому скажете? *(доброго дня, привіт!).* Так, ви привітаєтесь. Молодці, усе це слова привітання. Чемні люди завжди вітаються, бажають одне одному здоров'я, доброго дня, ранку.

– Що означає – «здраслуй»? Таке гарне слово. Все тому, що здраслуй – значить «будь здоровий».

- Подивіться, що в мене в руках?
- Правильно, це валентинка.
- А ви знаєте, коли дарують валентинки?
- Правильно, валентинки дарують на Свято Валентина, у День закоханих.
- Що ж це за свято? Це свято святкують 14 лютого. Це день, коли говорять про любов, доброту, щирість, за що люблять. У цей день виховується ввічливість, людяність, доброта. Тож і ми сьогодні поговоримо про доброту, добрі вчинки.

Вихователь:

- Діти, подивіться, що в мене в руках? *(клубок ниток)*
- Той, кому він у руки попаде, добре слово всім нехай назве.

Вправа «Поділися добрим словом».

Діти стають разом із вихователем у коло, передають одне одному клубочок, по черзі називають добре слово і, намотуючи ниточку на палець, утворюють нитяне коло.

Вихователь:

- Подивіться, у нас утворився ланцюжок добрих, щирих слів. А чи змінився від них ваш настрій?
- У мене на серці стало приємно і тепло. А у вас?
- Давайте змотаємо наш добрий клубочок і нехай тепер він буде у нас в групі. А якщо комусь стане сумно, чи будуть потрібні щирі слова, він може трохи потримати клубочок у руках – і одразу пригадати їх.
- Скажіть, а вам завжди весело? Чи трапляються такі дні, коли ви чимось засмучені?
- Чому людині може бути погано? *(якщо її хтось образив, чи просто стало сумно, чи щось трапилось).*
- А як ми можемо дізнатись, що людині погано на душі? *(коли очі сумні, коли вона не усміхається, коли плаче).*
- А як можна допомогти людині, якій погано? *(запропонувати свою допомогу, спробувати розважити її, розвеселити, зробити подарунок, пригостити смачним, поділитися іграшкою, пожаліти тощо).*

– Діти, на що схожа доброта? *(у неї мамині усміхнені очі, ніжні та ласкаві бабусині руки, усмішка на обличчі).*

– Де живе доброта? *(у людському серці).*

– Чим займається? *(добрими справами).*

– Якого кольору може бути?

– Вона тепла чи холодна?

– Де ми можемо її побачити?

Вихователь:

Та поруч із Добротою живуть слуги Зла, Жорстокості, Злість, Лінь, Сварка і Байдужість. Вони шукають серед дітей собі друзів.

(звучить сувора музика, забігає дівчинка, яка символізує Зло, Жорстокість, Злість, Лінь, Сварку і Байдужість.)

Дівчинка:

– Я – жорстокість, я – злість, я – лінь, і сварка я, і байдужість я.

Закликаю нічого не пробачати,

чорну злість у собі завжди зберігати,

не допомагайте рідним, друзям,

не вчіться гарному,

ніколи не піддавайтесь,

завжди сперечайтесь,

зростаєте, дітки, байдужими,

інших зневажайте,

про себе тільки дбайте,

на чуже горе уваги не звертайте,

чорне сердечко у собі плекайте.

(дівчинка роздає чорні сердечка дітям).

Вихователь:

– Діти, чи сподобались вам подарунки? Давайте позбудемося їх, а також погані почуття та вчинки.

Вправа «Цього треба позбутися».

(Діти називають те, чого б бажали позбутися (злість, заздрість, жадібність, сварка, лінь, війна, вереда, зазнайство, невічливість, неохайність, невдячність, невірність, неправда) і наклеюють чорні сердечка на дошку).

Вихователь:

– Мої маленькі друзі, не слухайте цю дівчинку. Вона думками, словами, діями може завдати болю кожному з нас.

Вихователь:

– Давайте цю дівчинку-злючку запросимо пограти з нами в гру. Може, вона перетвориться на добру, чуйну дитину.

Гра «Ввічливо чи не ввічливо».

Вихователь:

– Перевіримо, чи вмієте ви правильно поводитись. Якщо ви погоджуєтесь, то плескайте в долоні, а якщо – ні, то тупайте ногами.

Прибери мерщій в кімнаті,
Й чистим, вмитим за сніданком
Привітайся до матусі:
– Рідна, з добрим ранком!

У дівчаток гарні кіски,
Але надто вже малі,
А щоб більші виростили,
Ми їх тягнем до землі!

Без запрошення йди в гості,
Не вітайся там ні з ким,
І ні за що слів «будь ласка»
І «пробачте» не кажи!

Друг в біді не лишить,
Щирим словом втішить,
Отакий він, незрадливий,

Справжній друг.

Вихователь:

– Молодці, діти, ви обрали такі чесноти, які притаманні добрим, чуйним людям. Ці люди схожі на чарівників. І кожен з нас може стати чарівником. – Як ви думаєте, за якої умови? (*робити добрі справи*). Тож давайте складемо з вами «Дерево Добра».

– Тож за яких умов доброта може оселитися в наших душах?

Складання «Дерева Добра».

- дбати про слабких, маленьких, старих, хворих;
- не заздрити;
- жаліти інших, а не себе;
- своїми вчинками приносити радість;
- не завдавати болю.

Рухлива гра

Я всміхаюсь сонечку

Здрастуй, золоте!

Я всміхаюсь квітоньці –

Хай вона цвіте!

Я всміхаюсь дощику:

Лийся, мов з відра!

Друзям усміхаюся –

Зичу їм добра!

(Звучить заспокійлива музика)

Вихователь розповідає:

За синіми морями, дрімучими лісами, високими горами живе її величність Доброта. Вона намагається зробити світ добрішим. А тому завжди серед людей приходить до них на допомогу без нагадування і благань. Доброта вміє розділити і радість, і горе з рідними і друзями та просто з незнайомими людьми. Щодня, тільки на небі з'явиться ласкаве сонечко, вона розсіває свої зерна – зерна доброти у дитячих душах.

(чути дзвоник і вихователь бере бандероль

– Діти, погляньте ми з вами отримали бандероль, давайте розкриємо її і побачимо, що там.

Доброта:

«Добрий день, діти, я – Доброта. Я пишу до вас, бо знаю, що ви добрі і гарні діти і тому подарувала вам ці сердечка як символ найсвітліших і добрих почуттів, таких, як любов, вірність, дружба і, звичайно, доброта.

Я дарую Вам свічку. Погляньте, яка в неї вогняна зачіска. Вам приємно дивитися на її полум'я? А якщо піднести руки ближче до вогника, що ми відчуваємо? (*тепло*).

– Як ви гадаєте, чи може людина світитися, як свічка і дарувати світло та тепло? (*так*). За якої умови це може статися? (*коли людина робить добрі справи, гарні вчинки*)».

Вихователь:

– У доброї людини очі сяють, як зорі, а своїми добрими вчинками вона заспокоює, ніби притягує до себе. Якщо накрити її скляним ковпаком (вихователь накриває свічку склянкою), то побачимо світло є, а тепла не відчуваємо. Запалена свічка – добра, щира людина, а свічка, накрита склянкою, – це людина, яка дбає тільки про себе.

– Нехай ця свічка залишається з вами і нагадує, якою людиною треба бути.

Вихователь:

– Сьогодні нам було затишно і приємно. І не тільки тому, що Доброта подарувала нам сердечка і свічку, яка нас зігрівала і нам світила, а тому, що в кожній дитині є доброта, кожен в нашій групі добрий і чуйний. Доброта живе в наших родинах. Подивіться, наша гостя – дівчинка-злочка, перетворилася на добру. Недаремно в народі кажуть «Добро перемагає зло».

Вихователь:

– Діти, давайте з вами пригадаємо прислів'я та приказки про добро.

(діти розповідають прислів'я та приказки про добро)

– Коли тебе добрі люди шанують, шануйся сам;

– Не одяг красить людину, а добрі діла;

- Хто людям добра бажає, той і собі має;
- Добрий чоловік – надійніше кам'яного мосту;
- Від добра добра не шукають;
- Все добре переймай, а зла уникай;
- Добре діло роби сміло;
- Добре роби, добре й буде;
- З добрим поживеш – добре й переймеш, з лихим зійдешся – й свого позбудешся;
- Світ не без добрих людей;
- Хочеш собі добра – не роби нікому зла;
- Хто добре робить, тому зло не шкодить;
- Де є добрі люди, там біди не буде;
- Доброго тримайся, поганого цурайся;
- Робиш добро – не кайся, робиш зло – зла й сподівайся;
- Часок у добрі побудеш – все горе забудеш;
- Добро не лихо, ходить тихо.

Доброта:

- Нехай поруч із вами усім людям буде тепло і затишно!

Вихователь:

- А тепер, діти, давайте пройдемо з вами до нашої майстерні і виготовимо валентинки, які ви подаруєте найдорожчим людям, а найдорожчі люди на землі – це ваші батьки.

(діти виготовляють валентинки).